

MAREK WINIARCZYK
(Wrocław)

ŻYCIE ONESIKRITOSA Z ASTYPALAI I JEGO DZIEŁO WYCHOWANIE ALEKSANDRA*

I. ŻYCIE ONESIKRITOSA

Źródła antyczne przekazują bardzo mało pewnych informacji o życiu Onesikritosa¹. Nie wiadomo, kiedy urodził się i umarł, a wszystkie proponowane daty są wynikiem subiektywnych spekulacji badaczy nowożytnych i nie można ich zweryfikować². Jest również rzeczą dyskusyjną, gdzie Onesikritos przyszedł na świat, ponieważ testimonia raz mówią o Astypalai³, a raz o Eginie⁴. Niezwykle ważna jest interpretacja aneg-

* Nieco odmienna wersja artykułu – por. M. Winiarczyk, *Das Werk Die Erziehung Alexanders des Onesikritos von Astypalaia* (FGrHist 134 F 1–39). *Forschungsstand (1832–2005) und Interpretationsversuch*, Eos 94, 2007, s. 197–250.

¹ Ważniejsze prace ogólne o Onesikritosie: H. Berve, *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*, t. II, München 1926, s. 288–290; H. Strasburger, *Onesikritos*, [w:] *RE*, t. XVIII 1 (1939), szp. 460–467, przedruk w: id., *Studien zur alten Geschichte*, oprac. W. Schmitthenner, R. Zoepffel, t. I, G. Olms, Hildesheim – New York 1982 (Collectanea XLII 1), s. 177–180; T. S. Brown, *Onesicritus. A Study in Hellenistic Historiography*, Berkeley – Los Angeles 1949 (University of California Publications in History 39); L. Pearson, *The Lost Histories of Alexander the Great*, American Philological Association, Philadelphia 1960 (Philological Monographs 20), s. 83–111; P. Pédech, *Historiens compagnons d’Alexandre. Callisthène-Onésicrite-Néarque-Ptolémée-Aristobule*, Les Belles Lettres, Paris 1984 (Collection d’Études Anciennes), s. 71–157; Wydanie: F. Jacoby, *FGrHist*, t. II B, Berlin 1929, s. 723–736 (nr 134). Komentarz: F. Jacoby, *FGrHist*, t. II D, Berlin 1930, s. 468–480.

² Lata 380/375–305/300: K. von Fritz, *Onesikritos*, [w:] *Lexikon der Antiken Welt*, Artemis, Zürich – Stuttgart 1965, szp. 2132, i M.-O. Goulet-Cazé, *Onesikritos*, [w:] *Der Neue Pauly* (DNP), oprac. H. Cancik i H. Schneider, t. VIII, Metzler, Stuttgart – Weimar 2000, szp. 1206. Rok narodzin – przed 375: Berve, op. cit., s. 288; K. Meister, *La storiografia greca dalle origini alla fine dell’ellenismo*, Editori Laterza, Milano 2006, wyd. VII, s. 125; ok. 375: Pearson, op. cit., s. 85; ok. 365: Pédech, op. cit., s. 72; „some twenty years the senior of Alexander”: M. H. Fisch, *Alexander and the Stoics*, *AJPh* 58, 1937, s. 129; „vielleicht war er etwas älter als dieser [scil. Alexander]”: Strasburger, op. cit., szp. 461. Jak uważa Th. J. Figueira, *An Aiginetan Elite Family of the Fourth Century B.C.*, *AncW* 13, 1986, s. 9, Onesikritos żył jeszcze na początku III w. Jednak słusznie pisze Brown, op. cit., s. 4, że „the dates of Onesicritus’ birth and death cannot be fixed with any degree of certainty”.

³ T 1 (tu i dalej oznaczenia według wydania Jacoby’ego) = Demetr. Magn. F 20 Mejer ap. Diog. Laert. VI 84 = G. Giannantoni, *Socratis et Socraticorum reliquiae*, Bibliopolis, Napoli 1990 (SSR) V C 1; T 4 = Arrian. *Ind.* 18, 9; F 16 b = Ael. *Nat. anim.* XVI 39. Co do znaczenia tej nazwy geograficznej zob. niżej, przyp. 10.

⁴ T 1 = Diog. Laert. VI 84.

doty przekazanej przez Diogenesa Laertiosa⁵. Wspomina on jakiegoś Onesikritosa (Ὀνησίκριτον τῖνα Αἰγυπλίην), który miał dwu synów – młodsze Androsthenea i starszego Filiskosa. Posyłał ich po kolei do Aten i obydwaj pozostali tam, żeby słuchać cynika Diogenesa z Synopy (koniec V w. – lata dwudzieste IV w. przed Chr.). W końcu ojciec udał się do Aten, aby zabrać synów, ale sam uległ sile przekonywania (θαυμαστῆ πειθῶ) Diogenesa i pozostał tam, oddając się filozofii. Niektórzy badacze byli przekonani, że Onesikritos z anegdoty jest Onesikritosem historykiem⁶, jednak inni zdecydowanie odrzucali tę identyfikację⁷ albo podawali ją w wątpliwość⁸. Słusznie zwracano uwagę na to, że anegdota wspomina o jakimś Onesikritosie, a stworzono ją prawdopodobnie w tym celu, aby ukazać wielką siłę oddziaływania Diogenesa. Poza tym gdyby Onesikritos miał dwu dorosłych synów, byłby za stary, żeby pełnić odpowiedzialne funkcje we flocie Aleksandra Wielkiego⁹. Dlatego bardziej prawdopodobny wydaje się pogląd, że Onesikritos pochodził z Astypalaj, jak podawał już Demetrios z Magnezji (I w. przed Chr.) w dziele *O poetach i prozaikach o tym samym imieniu*¹⁰. Sądząc zresztą z tytułu dzieła, Demetrios starał się zapewne odróżnić jednego Onesikritosa od drugiego.

⁵ Diog. Laert. VI 75–76 = T 3 = SSR V B 137.

⁶ Np. F. Susemihl, *Geschichte der griechischen Litteratur in der Alexandrinerzeit*, t. I, Leipzig 1891, s. 534; H. von Arnim, *Leben und Werke des Dio von Prusa*, Berlin 1898, s. 38–39; E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, t. II 1, Leipzig 1922, wyd. V, s. 284–285, przyp. 2; Berve, op. cit., t. II, s. 288; Fisch, op. cit., s. 129; Brown, op. cit., s. 3–4; Meister, op. cit., s. 125.

⁷ Jacoby, op. cit., s. 469; Strasburger, op. cit., s. 461; W. W. Tarn, *Alexander, Cynics and Stoics*, *AJPh* 60, 1939, s. 47; Figueira, op. cit., s. 6; M.-O. Goulet-Cazé, *Le livre VI de Diogène Laërce: analyse de sa structure et réflexions méthodologiques*, *ANRW* II 36, 6, 1992, s. 3900 z przyp. 35; P. P. Fuentes González, *Les Diatribes de Télès. Introduction, texte revu, traduction et commentaire des fragments*, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris 1998 (Histoire des doctrines de l'Antiquité Classique 23), s. 438, przyp. 4; S. Schorn, *Satyros aus Kallatis. Sammlung der Fragmente mit Kommentar*, Schwabe, Basel 2004, s. 158.

⁸ K. Döring, *Sokrates, die Sokratiker und die von ihnen begründeten Traditionen*, [w:] *Grundriss der Geschichte der Philosophie. Die Philosophie der Antike*, II 1: *Sophistik. Sokrates. Sokratische Mathematik. Medizin*, oprac. H. Flashar, Schwabe, Basel 1998, s. 295. Goulet-Cazé omawia osobno Onesikritosa z Astypalaj i Eginy w *Dictionnaire des Philosophes Antiques* (= *DPhA*), oprac. R. Goulet, t. IV, CNRS Editions, Paris 2005, s.v. Onésicrite, s. 776–780 (nr 23–24), ale nie wyklucza możliwości, że chodzi o tę samą osobę.

⁹ Strasburger, op. cit., s. 461. Odosobnione jest stanowisko C. Müllera, *Scriptores rerum Alexandri Magni*, Parisii 1846 (apendyks do wydania Arriana), s. 17, który sądził, że Onesikritos „provectior jam aetate [...] cum Alexandro in Asiam trajecit”.

¹⁰ Zob. wyżej, przyp. 3. Tak np. Jacoby, op. cit., s. 469; Strasburger, op. cit., s. 461; Brown, op. cit., s. 4; J. Mejer, *Demetrius of Magnesia: On Poets and Authors of the Same Name*, *Hermes* 109, 1981, s. 464; A. Lesky, *Geschichte der griechischen Literatur*, A. Francke, Bern – München 1971, wyd. III, s. 859; H. Gärtner, *Onesikritos*, *KP* t. IV (1972), s. 302; Pearson, op. cit., s. 83; Döring, op. cit., s. 295; Meister, op. cit., s. 125. Na ogół badacze sądzą, że Astypalaia jest wyspą, należąca do archipelagu Sporad. Natomiast niektórzy przypuszczali, że chodzi o miasto na wyspie Kos (por. Strab. XIV 2, 19, p. 657): B. Niese, *Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chaeronea*, t. I, Gotha 1893, s. 5; J. R. Hamilton, *Plutarch, Alexander. A Commentary*, Oxford University Press, Oxford 1969 (wyd. II: *Bristol Classical Press*, London 1999), s. LVI; V. French, P. Dixon, *The Source Tradition for the Pixodaros Affair*, *AncW* 14, 1986, s. 28. Inni myślą, że jest to miasto na wyspie Egina (por. Hdt. VI 88–89): F. Lillie, *De Onesicrito scriptore Alexandri Magni*, Diss., Bonnae 1864, s. 6–7.; L. E. Navia, *Classical Cynicism. A Critical*

Thomas J. Figueira¹¹ próbował bronić poglądu, że rodzina Onesikritosa pochodziła z Eginy, wysuwając szereg hipotez, których jednak nie można zweryfikować. Twierdził on między innymi, że Onesikritos występujący w anegdocie był dziadkiem Onesikritosa historyka (Onesikritosa II), a Filiskos był jego ojcem. Figueira identyfikuje tego Filiskosa z nauczycielem Aleksandra Wielkiego. Dzięki ojcu Onesikritos II dostał się na dwór macedoński¹² i miał okazję poznać młodego następcę tronu. Trzeba jednak podkreślić z naciskiem, że nie wiadomo, czy Filiskos, nauczyciel Aleksandra, o którym pisze *Księga Suda*¹³, jest rzeczywiście cynikiem z anegdoty (choć wspomina się tam, że pochodził z Eginy i był uczniem Diogenesa). Dlatego Stefan Schorn słusznie stwierdził, że argumenty wysuwane przez Figueirę nie są w pełni przekonujące¹⁴. Natomiast James R. Hamilton przypuszczał, że Onesikritos był krewnym Filiskosa, nauczyciela Aleksandra, od którego otrzymał wiadomości o młodości przyszłego króla¹⁵.

Podejmowano również próby pogodzenia obydwu sprzecznych tradycji, twierdząc, że Onesikritos urodził się w jednej miejscowości, a potem mieszkał w drugiej¹⁶. Jednak takie postępowanie nie wydaje się uzasadnione, ponieważ Egina jest zapewne miejscem urodzin innego Onesikritosa¹⁷.

Wielu uczonych wcześniejszych i współczesnych uznaje Onesikritosa za cynika¹⁸. Powołują się oni na świadectwa Strabona, Plutarcha i Diogenesa Laertio-

Study, Greenwood Press, Westport, Conn. – London 1996 (Contributions in Philosophy 58), s. 147; rozważa taką możliwość Figueira, op. cit., s. 9.

¹¹ Figueira, op. cit., s. 5–11. Wcześniej opowiadali się za Eginą: K. J. Beloch, *Griechische Geschichte*, t. III 2, Berlin – Leipzig 1923, wyd. II, s. 36; E. Schwartz, *Fünf Vorträge über den griechischen Roman. Das Romanhafte in der erzählenden Literatur der Griechen*, Berlin 1943, wyd. II, s. 93, a ostatnio O. Overwien, *Die Sprüche des Kynikers Diogenes in der griechischen und arabischen Überlieferung*, F. Steiner, Stuttgart 2005 (Hermes Einzelschriften 92), s. 373.

¹² Także Berve, op. cit., t. II, s. 288, 389; Fisch, op. cit., s. 129; Pédech, op. cit., s. 81, sądzili, że Onesikritos jest synem Filiskosa. Inaczej Tarn, op. cit., s. 47, i B. Meissner, *Historiker zwischen Polis und Königshof. Studien zur Stellung der Geschichtsschreiber in der griechischen Gesellschaft in spätklassischer und frühhellenistischer Zeit*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1992 (Hypomnemata 99), s. 67.

¹³ Suda s.v. Φιλίσκος (t. IV, s. 725 Adler); por. Ael. *Var. hist.* XIV 11.

¹⁴ Schorn, op. cit., s. 158, przyp. 49 „doch bleiben Zweifel”. Ostatnio Goulet-Cazé, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 8), s. 776, odrzuciła pogląd, że Onesikritos pochodził z Eginy, i wątpli (s. 778) w prawdziwość hipotezy Figueiry.

¹⁵ Hamilton, op. cit., s. LVI–LVII; Podobnie French-Dixon, op. cit., s. 28.

¹⁶ Tak już M. H. E. Meier, *Onesikritos*, [w:] *Allgemeine Encyclopaedie der Wissenschaften und Künste*, oprac. J. S. Ersch, J. G. Gruber et al., Dritte Section, t. III, Leipzig 1832, s. 455; Berve, op. cit., t. II, s. 288; Pearson, op. cit., s. 84, przyp. 7. Por. Figueira, op. cit., s. 9.

¹⁷ Zob. Strasburger, op. cit., szp. 461.

¹⁸ Np. E. Schwartz, *Hekataeos von Teos*, RhM 40, 1885, s. 239; id., *Fünf Vorträge...* (zob. wyżej, przyp. 11), s. 93; U. von Wilamowitz-Moellendorff, *Die griechische Literatur und Sprache*, [w:] *Die Kultur der Gegenwart*, I 8, oprac. P. Hinneberg, Leipzig – Berlin 1912, wyd. III, s. 182; K. Münscher, *Xenophon in der griechisch-römischen Literatur*, Leipzig 1920 (Philologus, Suppl. XIII 2), s. 46 n.; K. Joël, *Geschichte der antiken Philosophie*, t. I, Tübingen 1921, s. 747, 816, 921; Berve, op. cit., t. II, s. 290; J. Kaerst, *Geschichte des Hellenismus*, t. I, Leipzig – Berlin 1927, wyd. III, s. 501, przyp. 1; F. Pfister, *Das Nachleben der Überlieferung von Alexander und den Brahmanen*, Hermes 76, 1941, s. 143; Brown, op. cit., s. 24–53; von Fritze, op. cit., szp. 2132; R. Vischer, *Das einfache Leben. Wort- und motivgeschichtliche Untersuchungen zu einem Wertbegriff der antiken*

sa¹⁹, którzy uważali Onesikritosa za ucznia Diogenesa z Synopy. Ponadto badacze ci wychodzą z założenia, że filozofia cynicka musiała wywrzeć istotny wpływ na dzieło *Wychowanie Aleksandra* (zob. poniżej, II 1) i *a priori* odrzucają inną interpretację. Dlatego doszukują się oni cech cynickich w przedstawieniu gimnosofistów, w opisie kraju Musikanosa oraz w obrazie Aleksandra. Wydaje mi się jednak, że takie postępowanie nie jest w pełni uzasadnione. Po pierwsze, źródłem wiadomości, że Onesikritos był uczniem Diogenesa, był najprawdopodobniej sam historyk²⁰. Wobec tego nie mają żadnej wartości świadectwa późniejszych pisarzy, którzy bezpośrednio lub pośrednio byli zależni od Onesikritosa. Nie dziwi nas, że czytelnicy książki Onesikritosa w starożytności uwierzyli w to, iż był on filozofem cynickim. Dziś jednak wiemy, że należy podchodzić bardzo ostrożnie do przekazywanych przez pisarzy informacji autobiograficznych i biograficznych, które później powtarzali twórcy biografii antycznych i autorzy innych dzieł²¹. Poza tym pisarze antyczni określali mianem cynika różne osoby, które wcale na to nie zasługiwały. Przyczyną tego stanu rzeczy była panująca wtedy tendencja, aby zaliczyć daną postać do konkretnej szkoły filozoficznej lub stworzyć fikcyjne sukcesje filozofów²². Wobec tego badacze współcześni powinni poddawać krytycznej ocenie testimonia antyczne, a nie przyjmować je bez zastrzeżeń.

Warto przypomnieć, że według Diogenesa Laertiosa uczniami Diogenesa z Synopy byli polityk ateński Fokion (402/401 – 318) oraz filozof Stilpon z Megary²³. Jednak uczeni wątpią w wiarygodność tego świadectwa. Hans-Joachim Gehrke słusznie przypuszcza, że skromny styl życia Fokiona (między innymi nie przyjmował żadnych podarunków²⁴) oraz dążenie do *aretē* sprawiły, że uznano go za ucznia Diogenesa cynika²⁵. Podobnie jest ze Stilponem. Klaus Döring nie wyklucza

Literatur, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1965 (Studien zur Altertumswissenschaft 11), s. 108; Pédech, op. cit., s. 72, 122–123; Figueira, op. cit., s. 10–11; O. Lendle, *Einführung in die griechische Geschichtsschreibung von Hekataios bis Zosimos*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1992, s. 162; J. Sirinelli, *Les enfants d'Alexandre. La littérature et la pensée grecques 334 av. J.-C. – 519 ap. J.-C.*, Fayard, Paris 1993, s. 110; Döring, op. cit., s. 295–296.

¹⁹ Strab. XV 1, 65 = T 2 = F 17 a; Plut. *Mor.* 331 e (*De Alex. fort. aut virt.* I 10) = T 5 a = SSR V C 3; Plut. *Alex.* 65, 2 = F 17 b; Diog. Laert. VI 84 = T 1 = SSR V C 1; por. Diog. Laert. VI 75–76 = T 3 = SSR V B 137.

²⁰ Zob. F 17 a = Strab. XV 1, 65. Tak już Strasburger, op. cit., szp. 461; F. Sayre, *Diogenes of Sinope. A Study of Greek Cynicism*, Baltimore 1938, s. 91; Brown, op. cit., s. 24, ale nie uważa tego za „conclusive”.

²¹ Zob. np. J. Fairweather, *Fiction in the Biographies of Ancient Writers*, *AncSoc* 5, 1974, s. 231–275; M. R. Lefkowitz, *The Lives of the Greek Poets*, Duckworth, London 1981; W. Schadewaldt, *Die Anfänge der Geschichtsschreibung bei den Griechen. Herodot-Thukidydes*, Suhrkamp, Frankfurt am M. 1982 (Tübinger Vorlesungen 2), s. 303: „Die Dinge sind zu 90 Prozent nicht authentisch”.

²² Przyznaje to J. L. Moles, *The Cynics and Politics*, [w:] *Justice and Generosity. Studies in Hellenistic Social and Political Philosophy. Proceedings of the Sixth Symposium Hellenisticum*, oprac. A. Laks, M. Schofield, Cambridge University Press, Cambridge 1995, s. 145, chociaż sam uważa Onesikritosa za cynika.

²³ Diog. Laert. VI 76 = SSR V B 138.

²⁴ Zob. np. Plut. *Phoc.* 18, 1–5 i 30, 1.

²⁵ H.-J. Gehrke, *Phokion. Studien zur Erfassung seiner historischen Gestalt*, C. H. Beck, München 1976 (Zetemata 64), s. 192–193. Także niektórzy badacze wcześniej wątpili, że Fokion był uczniem

możliwości, że pewne podobieństwa w nauce i sposobie życia Stilpona i cyników przyczyniły się do tego, że zaczęto mówić o „Lehrer-Schüler-Verhältnisse”²⁶. Wątpliwości budzi również to, czy uczniem Diogenesa był retor Anaksimenes z Lampsakos²⁷. Słusznie twierdzi Marie-Odile Goulet-Cazé, że dwie anegdoty, w których Anaksimenes rozmawia z Diogenesem²⁸, wcale nie potwierdzają tego, że retor był uczniem filozofa²⁹. Wyraźnie widać, że żaden badacz nie uważa teraz Fokiona i Stilpona za cyników i uczniów Diogenesa z Synopy. Wydaje mi się, że podobnie należy postąpić w wypadku Onesikritosa. Po drugie, należy pamiętać, że nie istniała szkoła cynicka i nie było w cynizmie stosunku mistrz-uczeń³⁰. Wprawdzie sposób życia (*kynikos bios*) Diogenesa zapewne oddziaływał na niektórych ludzi i mógł nawet nakłonić ich do radykalnej zmiany obyczajów, ale błędne jest twierdzenie, że Diogenes miał uczniów³¹. Po trzecie, za filozofa cynickiego można uznać tylko taką osobę, która prowadzi *kynikos bios*³². Wprawdzie życie filozofów mogło się różnić i kształtowali je zapewne trochę inaczej zależnie od temperamentu i predyspozycji psychicznych, ale musieli realizować w życiu podstawowe ideały cynickie (dążenie do *aretē*, *eleutheria*, *autarkeia*, *parrhēsia*)³³.

Diogenesa, np. Zeller, op. cit., s. 285, przyp. 0, oraz Th. Lenschau, *Phokion*, [w:] *RE*, t. XXI (1941), szp. 459. Uważam za zupełnie nieuzasadniony pogląd Molesa, op. cit., s. 149, że zaczęto łączyć Diogenesa z *andres politikoi* (Diog. Laert. VI 76) pod wpływem „Onesicritan tradition”.

²⁶ K. Döring, *Die Megariker. Kommentierte Sammlung der Testimonien*, B. R. Grüner, Amsterdam 1972 (Studien zur antiken Philosophie 2), s. 141. Dodajmy, że wymieniano również innych nauczycieli Stilpona: Euklejdesa z Megary lub jego zwolenników (Diog. Laert. II 113 = fr. 147 Döring) oraz Pasikleasa z Teb, brata Kratesa (Suda s.v. Στίλπων [t. IV, s. 435 Adler] = fr. 148 a Döring).

²⁷ Suda s.v. Ἀναξιμένης (t. I, s. 179 Adler) = *SSR* V B 140.

²⁸ Diog. Laert. VI 57 = *SSR* V B 506.

²⁹ M.-O. Goulet-Cazé, *Anaximène de Lampsaque*, [w:] *DPhA*, t. I (1989), s. 194. Jednak ead., *A Comprehensive Catalogue of Known Cynic Philosophers*, [w:] *The Cynics. The Cynic Movement in Antiquity and its Legacy*, oprac. R. Bracht Branham, M.-O. Goulet-Cazé, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London 1996 (Hellenistic Culture and Society 23), s. 390, zalicza Anaksimenesa do grupy „Cynics whose historical authenticity is confirmed”.

³⁰ Zob. np. D. R. Dudley, *A History of Cynicism from Diogenes to the 6th Century AD*, Duckworth Publishers, Bristol 1998 (wyd. I: London 1937), s. 37, 59; Brown, op. cit., s. 25.

³¹ Zob. E. Schwartz, *Charakterköpfe aus der Antike*, oprac. J. Stroux, Leipzig 1943, s. 128; id., *Ethik der Griechen*, oprac. W. Richter, K. F. Koehler, Stuttgart 1951, s. 142: „Diogenes besaß keine Schule. Er hatte allerdings Verehrer; einer von ihnen war Onesikritos”.

³² O *kynikos bios* zob. F. Kalouche, *The Cynic Way of Living*, *Ancient Philosophy* 23, 2003, s. 181–194. Por. M.-O. Goulet-Cazé, *L'Ascèse cynique. Un commentaire de Diogène Laërce VI 70–71*, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris 2001, wyd. II (wyd. I: Paris 1986), s. 15–84.

³³ Wydaje mi się, że błędne są następujące twierdzenia: a) nie istniała doktryna cynicka, ale wybitne jednostki głosiły własne poglądy (tak np. Dudley, op. cit., s. 59; Pédech, op. cit., s. 95); b) cynizm był tolerancyjny dla różnorodności doktrynalnej (tak A. J. Malherbe, *Self-Definition among Epicureans and Cynics*, [w:] *Jewish and Christian Self-Definition*, t. III: *Self-Definition in the Graeco-Roman World*, oprac. B. F. Meyer, E. P. Sanders, SCM, London 1982, 49–50, 59). Słuszne stanowisko zajął wcześniej Moles, op. cit., s. 144. O głównych ideałach cynickich zob. np. A. N. M. Rich, *The Cynic conception of ΑΥΤΑΡΚΕΙΑ*, *Mnemosyne* 9, 1956, s. 23–29, przedruk w: *Die Kyniker in der modernen Forschung. Aufsätze mit Einführung und Bibliographie*, oprac. M. Billerbeck, B. R. Grüner, Amsterdam 1991 (Bochumer Studien zur Philosophie 19), s. 233–239; H. Kusch, *Diogenes*, [w:] *Reallexikon für Antike und Christentum*, oprac. Th. Klauser et al., t. III, Stuttgart 1957, szp. 1063–1065; M.-O. Goulet-Cazé, *Le cynisme est-il une philosophie?*, [w:] *Con-*

Jest więc oczywiste, że życie Onesikritosa było sprzeczne z ideałami cynickimi³⁴, dlatego nie można go uznać za cynika³⁵.

Uważam również za błędny pogląd, że istniały dwa rodzaje cynizmu – radykalny Diogenesa, czyli cynizm *sensu stricto*, i łagodny, czyli cynizm *sensu lato*³⁶. Do tej drugiej grupy zalicza się pisarzy, którzy odczuwali pewną sympatię dla niektórych zasad cynickich, których jednak sami nie zachowywali w życiu. Do grona tych cynizujących literatów (jak Bion z Borysthenes, Teles, Fojniks z Kolofonu i Kerkidas z Megalopolis), którzy popularyzowali w swoich dziełach (prozaicznych lub poetyckich) pewne ideały cynickie³⁷, należał może również Onesikritos. Jestem zdania, że posługiwanie się pojęciem „cynizm łagodny” lub „cynizm *sensu lato*” jest wysoce niewłaściwe, ponieważ wprowadza niepotrzebne zamieszanie do studiów nad filozofią i literaturą antyczną. Uczony powinien dokładnie definiować pojęcia,

tre Platon, t. I: *Le Platonisme dévoilé*, oprac. M. Dixsaut, J. Vrin, Paris 1993, s. 273–313, zvl. s. 291–301. Döring, *Sokrates...* (zob. wyżej, przyp. 8), s. 287–295.

³⁴ Przyznają to m.in. Dudley, op. cit., s. 40; Pearson, op. cit., s. 110; Meissner, op. cit., s. 67, przyp. 112; Moles, op. cit., s. 146; Navia, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 10), s. 149–150. Brown, op. cit., s. 152, przyp. 207, sądził, że przyłączenie się Onesikritosa do wyprawy Aleksandra nie narusza zasad cynickich, ponieważ podobnie postąpił inny cynik Anaksimenes. Jest to jednak argument mało przekonujący, ponieważ jest rzeczą wątpliwą, czy można uznać Anaksimenesa za filozofa cynickiego (zob. wyżej, s. 14).

³⁵ Tak już W. Hoffmann, *Das literarische Porträt Alexanders des Grossen im griechischen und römischen Altertum*, Diss., Leipzig 1907, s. 10 („keineswegs ein konsequenter Kyniker”); L. Eicke, *Veterum philosophorum qualia fuerint de Alexandro Magno iudicia*, Diss., Rostochii 1909, s. 6; Berve, op. cit., t. I, s. 67: „nicht reine Kyniker [scil. Onesikritos i Anaksimenes], sondern freie Anhänger dieser Geistesrichtung”; Sayre, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 20), s. 92; R. Höistad, *Cynic Hero and Cynic King. Studies in the Cynic Conception of Man*, Diss., Uppsala, Carl Bloms Boktryckeri, Lund 1948, s. 206–207, 210; Pearson, op. cit., s. 89 („a renegade Cynic”); Meissner, op. cit. s. 67 z przyp. 113, s. 129, przyp. 251. Por. Moles, op. cit., s. 146 („a heterodox Cynic”).

³⁶ Zob. np. G. A. Gerhard, *Phoinix von Kolophon. Texte und Untersuchungen*, Leipzig – Berlin 1909, s. 40 nn.; id., *Zur Legende vom Kyniker Diogenes*, Archiv für Religionswissenschaft 15, 1912, s. 388–408, przedruk w: *Die Kyniker...* (zob. wyżej, przyp. 33), s. 89–106 („der strenge und hedonische Kynismus”). Trzeba przyznać, że podział ten przyjęło wielu badaczy. Np. K. v. Fritz, *Quellenuntersuchungen zu Leben und Philosophie des Diogenes von Sinope*, Leipzig 1926 (Philologus Suppl. XVIII 2), s. 44–46; Dudley, op. cit., s. 104–106; Moles, op. cit., s. 145: „«hard» (Diogenic) Cynicism and «soft» Cynicism”. Jednak już W. Capelle, rec. Gerhard, *Phoinix...* (zob. wyżej), Neue Jahrbücher für das classische Alterthum 14, 1911, s. 318, słusznie odrzuca ten pogląd pisząc: „Denn abgesehen von Bion, der überhaupt kein wirklicher Kyniker ist, gibt es im alten Kynismus überhaupt keine «hedonische Richtung». «Hedonischer Kynismus» ist eine *contradictio in adiecto*. – Nur von einer «gemilderten Richtung», wie sie Krates und Metrokles repräsentieren, darf man reden”. Nie miejsce tu na dokładne omawianie rozwoju cynizmu, ale należy wspomnieć, że jak uważa Sayre, op. cit., s. 2–5, tendencja hedonistyczna była właściwa już cynizmowi pierwotnemu. Natomiast Höistad, op. cit., s. 132–138, i J. F. Kindstrand, *Bion of Borysthenes. A Collection of the Fragments with Introduction and Commentary*, University of Uppsala, Uppsala 1976 (Studia Graeca Upsaliensia 11), s. 65–67, sądzili, że Diogenes historyczny praktykował jedynie zrównoważoną ascezę sokratyczną, podczas gdy postać Diogenesa rygorystycznego była tworem tradycji późniejszej, powstałej pod wpływem gimnosofistów indyjskich, których poglądy spopularyzował Onesikritos. Problem genezy i ewolucji cynizmu zamierzam przedstawić w innym artykule.

³⁷ Zob. np. Kindstrand, op. cit., passim; Fuentes González, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 7), passim; Gerhard, op. cit.; M.-O. Goulet-Cazé, J. L. López Cruces, *Cercidas de Mégalopolis*, [w:] *DPhA*, t. II (1994), s. 269–291; J. L. López Cruces, *Les Méliambes de Cercidas de Mégalopolis. Politique et tradition littéraire*, Hakkert, Amsterdam 1995 (Classical and Byzantine Monographs 32).

którymi się posługuje, i nie powtarzać bezkrytycznie poglądów wypowiedzianych przez wcześniejszych badaczy. Jeśli przyjmiemy, że cynikiem jest osoba prowadząca *kynikos bios*, wtedy należy usunąć z nauki ciągle powtarzany pogląd, że Onesikritos był filozofem cynickim.

Jedynym pewnym faktem w życiu Onesikritosa jest jego udział w wyprawie Aleksandra na Wschód, ale nie wiemy, kiedy przyłączył się on do niej³⁸. Niektórzy badacze sądzą, że był on z Aleksandrem od samego początku, tj. od 334 r.³⁹ Inni wskazują na zimę 329/328 r. lub sądzą, że nastąpiło to dopiero ok. 326 r.⁴⁰ Żadne testimonium nie potwierdza przypuszczenia Helmuta Bervego (1896–1951), że Onesikritos należał do grupy filozofów Aleksandra⁴¹ i był może jednym z *hetairoi*⁴². W ogóle nie wiadomo, czy Onesikritos przebywał wcześniej na dworze macedońskim (zob. wyżej).

Najwięcej wiemy o pobycie Onesikritosa w Indiach. Był on wtedy sternikiem okrętu Aleksandra podczas żeglugi na rzekach Hydaspes i Indus⁴³. W miejscowości Taksila, leżącej w Pendżabie, spotkał się z grupą gimnosofistów⁴⁴, a w Sindzie przebywał między innymi w kraju Musikanosa⁴⁵ i Kathajów⁴⁶. Następnie brał udział w wyprawie od ujścia Indusu do ujścia Eufratu (koniec września 325 r. – marzec 324 r.)⁴⁷, ale jest rzeczą dyskusyjną, jaką funkcję pełnił we flocie. Nearchos z Kre-

³⁸ Słusznie Brown, op. cit., s. 6.

³⁹ N. G. L. Hammond, *Sources for Alexander the Great. An Analysis of Plutarch's Life and Arrian's Anabasis Alexandrou*, Cambridge University Press, Cambridge 1993, s. 21.

⁴⁰ Tarn, op. cit., s. 49 i Figueira, op. cit., s. 10.

⁴¹ Berve, op. cit., t. I, s. 67. Tak np. P. Scholz, *Der Philosoph und die Politik. Die Ausbildung der philosophischen Lebensform und die Entwicklung des Verhältnisses von Philosophie und Politik im 4. und 3. Jh. v. Chr.*, F. Steiner, Stuttgart 1998 (Frankfurter Althistorische Beiträge 2), s. 156–157, przyp. 112. Jednak zupełnie bezpodstawny jest jego pogląd, że Onesikritos pełnił podczas wyprawy Aleksandra funkcję „Hofhistoriker”. Czystą spekulacją, niemającą żadnego oparcia w źródłach antycznych, jest następujące przypuszczenie G. Wirtha, *Alexander, Kassander und andere Zeitgenossen. Erwägungen zum Problem ihrer Selbstdarstellung*, Tyche 4, 1989, s. 194, przyp. 5: „Wieweit die Rolle des Kallisthenes neu besetzt wurde oder Alexander aus guten Gründen dies unterließ, ist unbekannt; für möglich halte ich, daß etwa Onesikritos oder Aristobulos in solchem Sinne bereits in Hauptquartier tätig gewesen sein könnten und hierfür gewisse Voraussetzungen mitbrachten”.

⁴² Berve, op. cit., t. I, s. 31.

⁴³ T 4 = Arrian. *Ind.* 18, 9; T 6 = Arrian. *Anab.* VII 5, 6; F 27 = Arrian. *Anab.* VI 2, 3.

⁴⁴ F 17 a = Strab. XV 1, 63–65; F 17 b = Plut. *Alex.* 65, 1–4. Zob. M. Winiarczyk, *Spotkanie Onesikritosa i Aristobulosa z mędrcami indyjskimi w Pendżabie* (artykuł ukaże się w „Meandrze”).

⁴⁵ F 22 = Strab. XV 1, 21–24. Zob. M. Winiarczyk, *Kraj Musikanosa w Indiach* (w przygotowaniu).

⁴⁶ F 21 = Strab. XV 1, 30.

⁴⁷ Według Arrian. *Ind.* 21, 1 flota odplynęła 20 dnia ateńskiego miesiąca Boedromion lub macedońskiego miesiąca Hyperberetaios, w 11 roku rządów Aleksandra, czyli 20/21 września 325 r. Tak J. Hahn, *Alexander in Indien 327–325 v. Chr. Antike Zeugnisse eingeleitet, übersetzt und erklärt*, J. Thorbecke, Stuttgart 2000, s. 251, przyp. 259. O podróży zob. W. Tomaschek, *Topographische Erläuterung der Küstenfahrt Nearchs vom Indus bis zum Euphrat*, SÖAW CXXI 8, 1890, s. 1–88; M. Neubert, *Die Fahrt Nearchs nach dem konstanten Stadion*, Petermanns Geographische Mitteilungen 74, 1928, s. 136–143; Brown, op. cit., s. 105–124; H. Schiwiek, *Der Persische Golf als Schiffs- und Seehandelsroute in Achämenidischer Zeit und in der Zeit Alexanders des Großen*, Bonner Jahrbücher 162, 1962, zvl. s. 43–60.

ty⁴⁸ nazywał go sternikiem (*kybernētēs*)⁴⁹, ale inni pisarze antyczni utrzymywali, że Onesikritos miał tytuł *archikybernētēs*⁵⁰. Niektórzy wcześniejsi badacze sądzili, że istniał podział kompetencji między Nearchem a Onesikritosem. Pierwszy sprawowałby dowództwo strategiczne, a drugi odpowiadałby za nawigację⁵¹. Pogląd ten poddano jednak krytyce, ponieważ taki podział kompetencji nie jest poświadczony w źródłach⁵². Wydaje mi się, że relacje między Nearchem i Onesikritosem najlepiej wyjaśnił Ernst Badian⁵³. Jest on zdania, że Onesikritos był rzeczywiście *archikybernētēs*, ponieważ Strabon opierał się na Aristobulosie, który podchodził obiektywnie do tego problemu. *Archikybernētēs* był oficerem odpowiedzialnym za całą flotę, jak *kybernētēs* za cały statek⁵⁴. Badian sądzi, że *archikybernētēs* był tytułem oficjalnym. Powołuje się on na Diodora Sycylijskiego, który pisze, że Plejstias z Kos był *archikybernētēs* całej floty (τοῦ σύμπαντος στόλου) Demetriosa Poliorketes a i dowodził jej prawym skrzydłem w bitwie pod Salaminą w 306 r.⁵⁵ Badian przypuszcza również, że urząd ten był dość powszechny we flotach hellenistycznych, chociaż słyszymy o nim niezbyt często⁵⁶. Powierzenie tej ważnej funkcji Onesikritosowi świadczy o tym, że Aleksander miał zaufanie do umiejętności żeglarskich człowieka, który był wcześniej sternikiem jego własnego okrętu. Jednak naczelnym dowódcą (*nauarchos*) wyprawy był Nearchos, a Onesikritos był od niego zależny⁵⁷. Pierwszy miał decydować, dokąd ekspedycja ma się udać, a drugi miał czuwać nad tym, aby flota tam dotarła. Ta hipoteza pozwala lepiej zrozumieć konflikt między

⁴⁸ O Nearchu zob. np. Berve, op. cit., t. II, s. 269–272; Jacoby, *FGrHist*, t. II D (zob. wyżej, przyp. 1), s. 445–468; W. Capelle, *Nearchos*, [w:] *RE*, t. XVI (1935), szp. 2135–2154; C. F. Lehmann-Haupt, [w:] J. Papastavru, *Amphipolis. Geschichte und Prosopographie*, Leipzig 1936 (Klio Beiheft 37), s. 97–137; Pearson, op. cit., s. 112–149; G. Wirth, *Nearchos, der Flottenchef*, [w:] *Acta Conventus XI „Eirene” diebus XXI-XXV mensis Octobris anni MCMLXVIII habiti*, Ossolineum, Wratislaviae 1971, s. 615–639, przedruk w: id., *Studien zur Alexandergeschichte*, Darmstadt 1985, s. 51–75; E. Badian, *Nearchus the Cretan*, *YCS* 24, 1975, s. 147–170; Pédech, op. cit., s. 159–214; W. Heckel, *The Marshals of Alexander’s Empire*, Routledge, London – New York 1992, s. 228–233.

⁴⁹ *FGrHist* 133 F 1 e = Arrian. *Anab.* VII 20, 9.

⁵⁰ T 5 b = Plut. *Alex.* 66, 3; T 5 c = Strab. XV 2, 4; T 10 = Strab. XV 1, 28.

⁵¹ Beloch, op. cit., s. 36: „der seemännische Leiter dieser Fahrt”; Berve, op. cit., t. II, s. 289: „Nearchos wird vermutlich mehr die strategische, O. mehr die nautische Leitung gehabt haben”.

⁵² Tak np. Jacoby, op. cit., s. 469; Strasburger, op. cit., szp. 463; Pédech, op. cit., s. 73–74.

⁵³ Badian, op. cit., zwł. s. 158 nn.

⁵⁴ Podobnie Pédech, op. cit., s. 73.

⁵⁵ Diod. XX 50, 4.

⁵⁶ Podobnie H. Hauben, *Onesicritus and the Hellenistic „archikybernesis”*, [w:] *Zu Alexander dem Großen. Festschrift G. Wirth*, oprac. W. Will, Hakkert, Amsterdam 1987, s. 588–589, który poza tym sądzi (s. 580), że *archikybernētēs* był „a kind of vice-admiral”.

⁵⁷ Nieśluszenie utrzymywał więc sam Onesikritos, że był *nauarchos* – Plin. *Nat. hist.* VI 81 (= F 13): *classis eius [scil. Alexandri] praefectus*; Arrian. *Anab.* VI 2, 3 (= F 27). Jednak Hauben, op. cit., s. 575–576, zwrócił uwagę na to, że termin ten miał różne znaczenia w czasach Aleksandra Wielkiego. Dopiero we wczesnej epoce diadochów *nauarchos* stał się tytułem oficjalnym i oznaczał „admiral-in-chief”. Właściwie Onesikritos nie kłamał twierdząc, że był *nauarchos*, ale „he can nevertheless be charged at least with showing a measure of bad faith and with having boosted the importance of his position” (s. 576). Podobnie Badian, op. cit., s. 157, przyp. 34.

Nearchem a Onesikritosem⁵⁸. Gdy flota dotarła do przylądka Maketa (dziś Ra's Musandām) na półwyspie Oman, Onesikritos zaproponował, aby płynąć dalej wzdłuż wybrzeży półwyspu Arabskiego, ale Nearchos zdecydowanie odrzucił tę propozycję i kazał płynąć do miejscowości Harmozeia w Karmanii⁵⁹. Zapewne twierdził on, że chodzi tu o decyzję dotyczącą głównego celu wyprawy, a nie o sprawy nawigacji, za które był odpowiedzialny *archikybernētēs*. Przyczynę konfliktu próbował wyjaśnić w bardzo ciekawy sposób Peter Högemann⁶⁰. Był on zdania, że Onesikritos chciał zrealizować własne ambicje naukowe, gdy zaproponował opłynięcie Półwyspu Arabskiego. Chodziło mu o rozwiązanie „Ozean-Frage”, czyli o ustalenie, czy morze między Indiami, Arabią i Etiopią jest „ein Binnenmeer oder ein Gewässer des Ozeans”. Przytacza on na poparcie tej hipotezy świadectwo Kurcjusza Rufusa, który utrzymuje, że dowódcą floty Aleksander nakazał, by zbadali *naturam maris*⁶¹. Nearchos dlatego miał odrzucić propozycję Onesikritosa, ponieważ obawiał się, że dalsza żegluga na południe sprawi, iż wybrzeże stanie się pustynne, bezwodne i bardzo gorące⁶².

W końcu flota dopłynęła do wybrzeży Suzjany i płynąc w górę Pasitigrisu (dzisiaj Karun), a potem Kopratesu (dzisiaj Ab-i-Dez) dotarła w okolice Suzy w 324 r.⁶³ Aleksander nagrodził tam złotym wieńcem Nearcha oraz Onesikritosa⁶⁴. Uwieńczył on również Leonnatosą, który odniósł zwycięstwo w kraju Orejtów, Peukestasa⁶⁵ oraz Hefajstiona i pozostałych członków swojej straży przybocznej⁶⁶. Paul Pédech przypuszczał, że Nearchos otrzymał nagrodę za przyprowadzenie floty, a Onesikritos za zasługi podczas podróży po Indusie⁶⁷. Wydaje się jednak, że rację może mieć Peter Högemann, wedle którego Aleksander nagrodził Astypalajczyka za zasługi podczas *paraplus*⁶⁸.

⁵⁸ Arrian. *Ind.* 32, 9–10.

⁵⁹ Arrian. *Anab.* VII 20, 9; *Ind.* 32, 7 – 33, 3.

⁶⁰ P. Högemann, *Alexander der Große und Arabien*, C. H. Beck, München 1985 (Zetemata 87), s. 75–77. Przyjął ten pogląd G. Wirth, *Nearch, Alexander und die Diadochen. Spekulationen über einen Zusammenhang*, *Tyche* 3, 1988, s. 249, przyp. 42. Natomiast Brown, op. cit., s. 102, wyrażał się wcześniej lekceważąco o zdolnościach intelektualnych Onesikritosa („not trained to think scientifically”).

⁶¹ *Nearcho atque Onesicrito nauticae rei peritis imperavit, ut validissimas navium deducerent in Oceanum progressique, quoad tuto possent, naturam maris noscerent* (Curt. IX 10, 3).

⁶² Arrian. *Ind.* 32, 12–13; inaczej *Anab.* VII 20, 9–10.

⁶³ Tak rekonstruuje trasę floty Nearcha A. B. Bosworth, *Nearchus in Susiana*, [w:] *Zu Alexander... (zob. wyżej, przyp. 56)*, s. 541–567. Odrzuca on często wypowiedzany pogląd, że spotkanie Nearcha z Aleksandrem miało miejsce w Ahwāz, ok. 110 km na pd.-wsch. od Suzy. Tak np. Tomaschek, op. cit., s. 82–83; P. A. Brunt, *Arrian, History of Alexander and Indica*, t. II, Harvard University Press, Cambridge, Mass. – London 1983, s. 526. Badian, op. cit., s. 166–167, sądził, że Nearchos podał inne miejsce spotkania, aby nadać uroczystości powitania większe znaczenie i podkreślić ważność swojej osoby. Należy dodać, że również według Onesikritosa (F 28 = Plin. *Nat. hist.* VI 100) spotkanie nastąpiło w Suzie.

⁶⁴ Arrian. *Anab.* VII 5, 6.

⁶⁵ *Ibid.*, 5, 4–5.

⁶⁶ *Ibid.*, 5, 6.

⁶⁷ Pédech, op. cit., s. 74.

⁶⁸ Högemann, op. cit., s. 78.

W dziele *Indica* Arrian jednak pisze tylko, że Aleksander wręczył w Suzie wieńce Nearchowi i Leonnatowi⁶⁹. Niektórzy badacze wyciągali z tego wniosek, że Onesikritos w ogóle nie otrzymał nagrody⁷⁰. Badian wyjaśnia jednak przekonująco rozbieżności w obu pracach Arriana⁷¹. W dziele *Indica* opierał się on na relacji Nearcha, który celowo nie wymienił Onesikritosa wśród osób nagrodzonych, ponieważ nie darzył go sympatią i milcząco polemizował z jego książką, która przedstawiała Nearcha w niekorzystnym świetle⁷². Natomiast w *Anabazie* historyk korzystał z utworu Ptolemeusza, syna Lagosa, który wyliczył wszystkie nagrodzone osoby.

Później Aleksander planował podbój Arabii i latem 323 r. mianował dowódcą nowej floty Nearcha⁷³. Źródła antyczne nie wspominają o udziale Onesikritosa w przygotowaniach do nowej wyprawy, dlatego niektórzy badacze uznali, że popadł on w niełaskę u Aleksandra i został odsunięty od spraw politycznych⁷⁴. Jest to jednak wniosek zbyt daleko idący, ponieważ Onesikritos mógł wrócić do Grecji z armią Kraterosa⁷⁵. Po śmierci Aleksandra prawdopodobnie związał się z Lizymachem i przebywał na jego dworze⁷⁶ (zob. niżej, II 1). Data śmierci Onesikritosa nie jest nam znana⁷⁷.

⁶⁹ Arrian. *Ind.* 42, 9.

⁷⁰ Jacoby, op. cit., s. 470; Strasburger, op. cit., szp. 463; Brown, op. cit., s. 11–12.

⁷¹ Badian, op. cit., s. 166. Podobnie Heckel, op. cit., s. 230.

⁷² Badian, op. cit., s. 169–170, słusznie zauważył, że dzieło Nearcha było typową *Tendenzschrift*, chociaż wcześniejsi badacze uważali je za proste i obiektywne przedstawienie wydarzeń. Tak sądzili np. Capelle, *Nearchos* (zob. wyżej, przyp. 48), szp. 2153; Lehmann-Haupt, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 48), s. 116; W. W. Tarn, *Alexander the Great*, t. II, Cambridge University Press, Cambridge 1948, s. 350: „one of the most truthful writers of antiquity”. Zob. trafne uwagi o wiarygodności relacji Nearcha w: Bosworth, op. cit., s. 559–566. Mniej prawdopodobne jest przypuszczenie Meissnera, op. cit., s. 340–341, że utwór Nearcha wcale nie musiał być skierowany przeciwko Onesikritosowi, którego książka należała do całkiem innego gatunku literackiego.

⁷³ Arrian. *Anab.* VII 25, 4.

⁷⁴ Jacoby, op. cit., s. 470; Strasburger, op. cit., szp. 463; Lehmann-Haupt, op. cit., s. 105.

⁷⁵ Tak Pédech, op. cit., s. 74. Także Brown, op. cit., s. 12, i Högemann, op. cit., s. 78, przyp. 49, uznają za nieuzasadniony pogląd, że Onesikritos popadł w niełaskę.

⁷⁶ Tak Berve, op. cit., t. II, s. 289; Brown, loc. cit.; R. M. Errington, *Alexander in the Hellenistic World*, [w:] *Alexandre le Grand. Image et réalité*, Fondation Hardt, Vandœuvres-Genève 1976 (Entretiens sur l'Antiquité Classique 22), s. 173; A. B. Bosworth, *Calanus and the Brahman Opposition*, [w:] *Alexander der Grosse. Eine Welteroberung und ihr Hintergrund. Vorträge des Internationalen Bonner Alexanderkolloquiums, 19.-21. 12. 1996*, oprac. W. Will, R. Habelt, Bonn 1998, s. 179. O stosunku Lizymacha do filozofów zob. P. Goukowsky, *Essai sur les origines du mythe d'Alexandre (336 – 270 av. J.-C.)*, t. I, Université Nancy II, Nancy 1978, s. 203 (appendice XXI); H. S. Lund, *Lysimachus. A Study in Early Hellenistic Kingship*, Routledge, London – New York 1992, s. 8–10, 211. C. Franco, *Il regno di Lisimaco. Structure amministrativa e rapporti con le città*, Giardini, Pisa 1993 (Studi ellenistici 6), s. 201–203. Por. M. Winiarczyk, *Theodoros ὁ Ἀθηεὸς und Diogenes von Sinope*, *Eos* 69, 1981, s. 37–42; id., *Theodoros ὁ Ἀθηεὸς*, *Philologus* 125, 1981, s. 69.

⁷⁷ Zob. wyżej, przyp. 2.

II. DZIEŁO *WYCHOWANIE ALEKSANDRA*

1. TYTUŁ I STAN ZACHOWANIA UTWORU

Onesikritos uchodził w starożytności za autora jednego dzieła poświęconego Aleksandrowi Wielkiemu. Na ogół uznaje się za autentyczny tytuł przekazany przez Diogenesa Laertiosa – Πῶς Ἀλέξανδρος ἤχθη⁷⁸. Oznacza on dosłownie *Jak Aleksander został wykształcony*⁷⁹, ale najczęściej badacze posługują się tłumaczeniem swobodnym *Wychowanie Aleksandra*⁸⁰. Żadnych podstaw nie ma sceptyczne stanowisko Burkharda Meissnera, który nie wykluczał możliwości, że nieznanemu autor przypisał swe dzieło sternikowi okrętu Aleksandra⁸¹. Diogenes podaje również, że Onesikritos naśladował *Cyropedię* Ksenofonta, ale jego utwór miał być znacznie słabszy niż dzieło poświęcone Cyrusowi Starszemu⁸². Rüdiger Vischer był zdania, że tytuł dzieła jest niedokładny, ponieważ książka obejmuje całą historię Aleksandra, a nie tylko okres jego wychowania⁸³. Podobnie sądził Hans Rudolph Breitenbach o tytule Κύρου παιδεία Ksenofonta⁸⁴. Jednak inni badacze *Cyropedii* zwrócili uwagę na to, że pojęcie *paideia* ma dwa znaczenia. Oznacza ono nie tylko wychowanie, które otrzymuje dziecko aż do osiągnięcia wieku dorosłego, ale także ciągły proces kształtowania zdolności trwający całe życie, który kończy się dopiero ze śmiercią człowieka⁸⁵. Ksenofont używał więc tego pojęcia *sensu lato*, dlatego tytuł jego

⁷⁸ Diog. Laert. VI 84. Por. Arrian. *Anab.* VI 2, 3 (F 27): ἐν τῇ ξυγγραφῇ, ἥτινα ὑπὲρ Ἀλεξάνδρου ξυνέγραψε; Ps.-Luc. *Macrob.* 14 (F 36): ὁ τὰ περὶ Ἀλέξανδρον συγγράμας. Stusznie zauważył Strasburger, op. cit., szp. 464, że nie są to warianty tytułu. Jacoby, op. cit., s. 468 i Lesky, op. cit., s. 859, przypuszczali, że za tytuł uznano początkowe słowa utworu. Natomiast Susemihl, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 6), s. 535, przyp. 26; St. Witkowski, *Historiografia grecka i nauki pokrewne*, t. III, Kraków 1927, s. 56; M. A. Levi, *Introduzione ad Alessandro Magno*, Cisalpino-Goliardica, Milano 1977, s. 40, byli zdania, że nie znamy prawdziwego tytułu dzieła.

⁷⁹ Np. *Wie Alexander erzogen wurde: Döring, Sokrates...* (zob. wyżej, przyp. 8), s. 295; *Comment Alexandre fut élevé: Pédech*, op. cit., s. 75; *How Alexander was educated: A. B. Bosworth, A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander (= HCA)*, t. II, Oxford University Press, Oxford 1995, s. 364, przyp. 9. Por. Schwartz, *Fünf Vorträge...* (zob. wyżej, przyp. 11), s. 93; *Wie Alexander lernte sein Leben zu führen*; v. Fritz, *Onesikritos* (zob. wyżej, przyp. 2), szp. 2132; *Wie Alexander geführt (erzogen?) wurde*. Co do użycia czasownika zob. LSJ s.v. ἄγω II 5 i poniżej, przyp. 87.

⁸⁰ Por. dzieło Marsyasa z Pelli Ἀλεξάνδρου ἀγωγή (*FGrHist* 135/136 T 1). Zob. jednak W. Heckel, *Marsyas of Pella, Historian of Macedon*, *Hermes* 108, 1980, s. 444–462, zwł. s. 445 z przyp. 4.

⁸¹ Meissner, op. cit., s. 342, 428.

⁸² Diog. Laert. VI 84: „Ksenofont napisał *O wychowaniu Cyrusa*, Onesikritos zaś opisał, jak wychowywany był Aleksander. Pierwszy wychwalał Cyrusa, drugi – Aleksandra. Ich sposób pisania jest również podobny, z tym że naśladownictwo zawsze trzeba stawiać niżej od pierwowzoru” (przeł. W. Olszewski i B. Kupis).

⁸³ Vischer, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 18), s. 106.

⁸⁴ H. R. Breitenbach, *Xenophon von Athen*, [w:] *RE*, t. IX A 2 (1967), szp. 1707–1708.

⁸⁵ Tak np. B. Due, *The Cyropaedia. Xenophon's Aims and Methods*, Aarhus University Press, Aarhus 1989, s. 15; J. Tatum, *Xenophon's Imperial Fiction. On the Education of Cyrus*, Princeton University Press, Princeton 1989, s. 90–91; Ch. Mueller-Goldingen, *Untersuchungen zu Xenophons Kyropädie*, K. G. Saur, Stuttgart – Leipzig 1995 (Beiträge zur Altertumskunde 42), s. 60–61, 273; J. M. Schulte, *Speculum regis. Studien zur Fürstenspiegel-Literatur in der griechisch-römischen Antike*, LIT, Münster – Hamburg – London 2001 (Antike Kultur und Geschichte 3), s. 76–77.

dzieła jest adekwatny do treści. Podobnie postąpił wzorujący się na Ksenofoncie Onesikritos, gdy użył czasownika ἄγειν.

Należy wspomnieć, że Lionel Pearson (1908–1988) zmienił tekst Diogenesa Laertiosa, przyjmując lekcję ἀνήχθη zamiast ἤχθη⁸⁶. Tytuł Πῶς Ἀλέξανδρος ἀνήχθη oznaczałby *How Alexander marched up country* lub *The Anabasis of Alexander*. Według hipotezy Pearsona, Diogenes porównywałby dzieło Onesikritosa z *Anabazą*, a nie z *Cyropedią* Ksenofonta (oznaczałoby to konieczność jeszcze jednej zmiany w tekście, w którym czytamy Ποιδείαν Κύρου). Tę bardzo śmiałą koncepcję słusznie jednak odrzucili inni badacze⁸⁷.

Nieuzasadnione wydają się wątpliwości Kurta von Fritza (1900–1985), czy zachowane fragmenty rzeczywiście pochodzą z dzieła Πῶς Ἀλέξανδρος ἤχθη. Nie przytoczył on zresztą żadnego argumentu na poparcie swojego przypuszczenia⁸⁸. Wcześniej Hermann Strasburger (1909–1985) odrzucił pogląd, że opis podróży morskiej wzdłuż wybrzeża Iranu mógł być osobnym dziełem. Zwrócił on uwagę na to, że relacja ta łączy się ściśle z innymi geograficznymi i etnograficznymi opisami Onesikritosa⁸⁹.

Dzieło niestety nie zachowało się w całości, chociaż czytano je jeszcze w okresie cesarstwa rzymskiego. Aulus Gelliusz (II w. po Chr.) pisze, że widział je wystawione na sprzedaż w Brundyzjum⁹⁰. Felix Jacoby (1876–1959) zamieścił we *FGrHist* 41 fragmenty pochodzące z prac 10 autorów (F 1–38 + 16 bc, 17 b), natomiast F 39 uznał za „Zweifelhaftes”. Trzeba jednak podkreślić z naciskiem, że nie są to fragmenty *sensu stricto*, ale streszczenia bądź parafrazy, czyli w rzeczywistości testimonia⁹¹. Poza tym niektórzy badacze sądzili, że nowe fragmenty można znaleźć jeszcze w dziełach Plutarcha *Vita Alexandri* i *De Alexandri Magni fortuna aut*

⁸⁶ Pearson, op. cit., s. 90.

⁸⁷ E. Badian, rec. Pearson, op. cit., Gnomon 33, 1961, s. 663; Hamilton, op. cit., s. LVII przyp. 1; Pédech, op. cit., s. 75, przyp. 1; A. Momigliano, *The Development of Greek Biography*, Cambridge, Mass. – London 1993, s. 83. Bosworth, *HCA*, t. II, s. 364, przyp. 5, zwrócił uwagę na to, że retor Pseudo-Hermogenes wymienia wśród różnych rodzajów enkomion m.in. εἶτα ἢ ἀγωγῆ, πῶς ἤχθη ἢ πῶς ἐπαιδεύθη (*Progymn.* 7, 37 = *Rhet. Gr.* VI 16 Rabe). Warto dodać, że już A. Dyroff, *Die Ethik der alten Stoa*, Berlin 1897 (Berliner Studien für classische Philologie und Archaeologie NF 2), s. 241, przyp. 1, porównywał ἤχθη ze zdaniem εἰ καλῶς ἀχθεῖν τὰ παιδεία w *De Hippocr. et Plat. plac.* V 5 (t. V. s. 461 Kühn) Galena.

⁸⁸ V. Fritz, *Onesikritos*, s. 2132.

⁸⁹ Strasburger, op. cit., szp. 464.

⁹⁰ Gell. I 4, 1–3 = T 12.

⁹¹ Słusznie pisze Pearson, op. cit., s. 90: „no passages from Onesicritus have been preserved *verbatim*”. Niektórzy nowsi edytorzy świadomie rezygnują z podziału na fragmenty i testimonia. Np. G. Giannantoni, *Socratis et Socraticorum reliquiae* (= *SSR*), I–IV, Bibliopolis, Napoli 1990 (Elenchos 18); M. Winiarczyk, *Euhemerus Messenius, Reliquiae*, B. G. Teubner, Stutgardiae et Lipsiae 1991; *Theophrastus of Eresus. Sources for His Life, Writings, Thought and Influence*, t. I–II, oprac. W. W. Fortenbaugh et al., E. J. Brill, Leiden 1992 (Philosophia antiqua 54); F. Alesse, *Panezio di Rodi, Testimonianze. Edizione, traduzione e commento*, Bibliopolis, Napoli 1997 (Elenchos 27). Problem edytorstwa zachowanych fragmentarycznie dzieł filozoficznych omawiają niektóre referaty opublikowane w: *Fragmentsammlungen philosophischer Texte der Antike* [...] *Atti del Seminario Internazionale Ascona* [...] 22–27 Settembre 1996, oprac. W. Burkert et al., Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1998 (Aporemata 3).

*virtute*⁹², jednak przytaczane przez nich argumenty mają charakter subiektywny. W najlepszym wypadku można by uznać te teksty za testimonia.

Najwięcej fragmentów przekazali Strabon w *Geographika* (F 5, 8, 12, 14–16 a, 17 a, 21, 22, 24–26, 32–35), Pliniusz Starszy w *Naturalis historia* (F 3, 4, 9–11, 13, 28–30), Plutarch w cytowanych wyżej dziełach (F 1, 2, 17 b, 19, 20, 38), Arrian w dziełach *Indica* (F 6–7) i *Anabasis Alexandri* (F 27) oraz Elian w *De natura animalium* (F 16 b, 31). Pojedyncze fragmenty spotykamy w *De morte Peregrini* Lukiana (F 18), komentarzu Serwiusza Danielis do *Eneidy* Wergiliusza (F 23), *Makrobioi* Pseudo-Lukiana (F 36), *Chiliades* Jana Tzetzesa (XII w.) [F 16 c] i anonimowej *Epitoma rerum gestarum Alexandri* (= *Epitoma Mettensis*) [F 37].

2. CZAS POWSTANIA

Autorzy antyczni przekazali dwie różne informacje o czasie powstania utworu Onesikritosa. W dziele Lukiana *Quomodo historia conscribenda sit* jest mowa o tym, że Onesikritos zaczął pisać książkę jeszcze za życia Aleksandra⁹³. Natomiast według Plutarcha⁹⁴ Onesikritos czytał księgę czwartą βασιλεύοντι Λυσιμάχῳ, który przyjął tytuł królewski w 305 r.⁹⁵ Jedni badacze preferowali relację Plutarcha, a drudzy Lukiana. Próbowano również pogodzić te sprzeczne wersje, twierdząc, że Onesikritos zaczął pisać swe dzieło już za życia Aleksandra, ale ukończył je dopiero na dworze Lizymacha⁹⁶. Wydaje mi się jednak, że mają rację ci uczeni, którzy w ogóle kwestionują autentyczność obydwu anegdot i twierdzą, iż nie można opierać się na nich przy datowaniu dzieła Onesikritosa⁹⁷. Co najwyżej nie można wykluczyć ewentualności, że w anegdocie Plutarcha znalazły odbicie późniejsze kontakty historyka z władcą Tracji⁹⁸.

Wielu badaczy sądzi, że Onesikritos napisał książkę wkrótce po śmierci Aleksandra⁹⁹, a Hermann Strasburger¹⁰⁰ przypuszczał nawet, iż Onesikritos zaczął pisać jeszcze za życia króla. Wilhelm Kroll (1868–1939) i Reinhold Merkelbach (1918–2006) sądzili, że *Epitoma Mettensis* wspomina o pracy Onesikritosa. Skoro

⁹² Hamilton, op. cit., s. LIX (5, 7–8; 8, 2; 15, 2; 22, 7–10; 25, 6–8; 26, 1–2; 46, 1; 59, 1–5; 60, 6; 60, 12–16; 61, 1–2; 62 bez 4 i 9; 65, 2). Pédech, op. cit., s. 77–79, dostrzega wyraźny wpływ utworu Onesikritosa w biografii Aleksandra (4, 8–11; 5, 1–6; c. 6 i 8) oraz deklamacji retorycznej (c. 4, 5, 8, 10, 12). Zob. niżej, przyp. 175.

⁹³ Lucian. *Quomodo hist. conscr.* 40 = T 7.

⁹⁴ Plut. *Alex.* 46, 4 = T 8.

⁹⁵ Diod. XX 53, 4; Iust. XV 2, 12.

⁹⁶ Müller, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 9), s. 47; Susemihl, op. cit., s. 536.

⁹⁷ Jacoby, op. cit., s. 470; Strasburger, op. cit., szp. 466–467; Meissner, op. cit., s. 341–342. Zob. również Pearson, op. cit., s. 85: „it is a mistake to try to construct a biography of Onesicritus [...] on the basis of such anecdotes as these”.

⁹⁸ Jacoby, op. cit., s. 470; Pédech, op. cit., s. 76.

⁹⁹ Np. Strasburger, op. cit., szp. 465; W. Berghoff, *Palladius, De gentibus Indiae et bragmanibus*, A. Hain, Meisenheim am Glan 1967 (Beiträge zur klassischen Philologie 24), s. 7*; Lesky, op. cit., s. 859; J. Seibert, *Alexander der Grosse*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1981, wyd. II (Erträge der Forschung 10), s. 15; Pédech, op. cit., s. 76; Döring, *Sokrates...* (zob. wyżej, przyp. 8), s. 295; Meister, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 2), s. 125.

¹⁰⁰ Strasburger, loc. cit.

druga część epitomy (c. 87–123) jest oparta na utworze greckim, który ukazał się prawdopodobnie w 321 r., utwór Onesikritosa musiał powstać zaraz po śmierci Aleksandra¹⁰¹. Jacoby przywiązywał dużą wagę do tego, że dzieło Onesikritosa znał Klejtarchos¹⁰² pisząc utwór Περί Ἀλέξανδρον ιστορίας ok. 310 r. Wyciągał on stąd wnioski, że Onesikritos tworzył na początku dekady 320–310¹⁰³. Jednak datowanie książki Klejtarcha jest rzeczą sporną i niektórzy badacze utrzymują, że jego utwór nie powstał przed 280 lub nawet przed 260 r.¹⁰⁴ Żadnych podstaw nie ma hipoteza, że Onesikritos powrócił do Aten po śmierci Aleksandra, aby ukończyć tam książkę w środowisku cynickim¹⁰⁵.

Helmut Berve opowiadał się za ostatnią dekadą IV w. przed Chr.¹⁰⁶ Niektórzy badacze wysuwali bardziej skomplikowane hipotezy. Zdaniem Figueiry księgi I–III powstały ok. 320 r., natomiast reszta dzieła po 305 r., czyli po przyjęciu tytułu

¹⁰¹ W. Kroll, *Berliner Philologische Wochenschrift* 21, 1901, szp. 495; R. Merkelbach, *Die Quellen des griechischen Alexanderromans*, C. H. Beck, München 1977, wyd. II (Zetemata 9), s. 187. Podobnie Hamilton, op. cit., s. 127; R. Lane Fox, *Alexander the Great*, Allen Lane, London 1973, s. 470; Brunt, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 63), s. 554–555 („in or before 321”). O *Epitoma Metensium* zob. np. D. Geissendorfer, *Die Quellen der Metzger Epitome*, *Philologus* 111, 1967, s. 258–266; E. Baynham, *An Introduction to the Metz Epitome: Its Traditions and Value*, *Antichthon* 29, 1995, s. 60–77.

¹⁰² *FGrHist* 137.

¹⁰³ Jacoby, op. cit., s. 469. Podobnie Lehmann-Haupt, op. cit., s. 105; Vischer, op. cit., s. 106.

¹⁰⁴ Tak np. J. Marquardt, *Die Assyriaka des Ktesias*, *Philologus* suppl. 6, 1893, s. 556 (*akmē* Klejtarcha przypada na czasy Ptolemeusza II Filadelfa); B. Niese, *Zur Würdigung Alexander's des Großen*, *Historische Zeitschrift* 79, 1897, s. 2, przyp. 1 (nie przed 260); F. Reuss, *Zur Ueberlieferung der Geschichte Alexanders des Großen*, *RhM* 57, 1902, s. 582–583; id., *Hellenistische Beiträge*, 3. *Kleitarch*, *RhM* 63, 1908, s. 58–78, zwł. s. 68 nn.; P. Schnabel, *Berosos und die babylonisch-hellenistische Literatur*, Leipzig – Berlin 1923, s. 33–66, zwł. s. 43 nn. (ale w *Nachträge* na s. 246 zmienił swoje stanowisko przyjmując pogląd Jacoby'ego: „die Benutzung des Patroklos durch Kleitarchos ist [...] sehr zweifelhaft geworden”); Tarn, *Alexander the Great...* (zob. wyżej, przyp. 72), s. 16–29; Levi, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 78), s. 84; Pearson, op. cit., s. 228–233 (po 280 r.); Pédech, op. cit., s. 344–345. Trzeba jednak przyznać, że wielu badaczy umieszcza dzieło Klejtarcha w końcu IV w., chociaż często powołują się oni na prace innych uczonych i nie badają tego problemu samodzielnie. Zob. np. H. Strasburger, rec. Tarn, *Alexander the Great...*, *Bibliotheca Orientalis* 9, 1952, s. 204–205, 208; J. R. Hamilton, *Kleitarchus and Aristobulus*, *Historia* 10, 1961, s. 448–458; E. Badian, *The Date of Clitarchus*, *Proceedings of the African Classical Associations* 8, 1965, s. 5–11; Hamilton, *Plutarch...* (zob. wyżej, przyp. 10), s. LIV–LV; F. Schachermeyr, *Alexander in Babylon und die Reichsordnung nach seinem Tode*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1970 (SÖAW CCLXVIII 3), s. 211–224 („Zur Datierung Kleitarchs” – ok. 316–305); P. M. Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, t. II, Clarendon Press, Oxford 1972, s. 718, przyp. 3; P. Goukowsky, *Diodore de Sicile, Bibliothèque Historique, livre XVII*, Les Belles Lettres, Paris 1976, s. XX–XXIII (ks. I ukazała się między 323–314, a ostatnia ks. XII między 300 a 295); Brunt, op. cit., s. 555 („not before but not necessarily much after 316”); L. Prandi, *Fortuna e realtà dell'opera di Clitarcho*, F. Steiner, Stuttgart 1996 (*Historia Einzelschriften* 104), s. 71; E. Badian, *Kleitarchos, DNP*, t. VI (1999), szp. 571; E. Baynham, *Alexander and the Amazons*, *CQ* 51, 2001, s. 123, przyp. 39; Meister, op. cit., s. 126 (ok. 310).

¹⁰⁵ Tak Berve, op. cit., t. II, s. 290, i Fisch, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 2), s. 132 (twierdzi on, że książka mogła powstać na długo przed 305 r.).

¹⁰⁶ Berve, op. cit., t. II, s. 289.

królewskiego przez Lizymacha¹⁰⁷. Także Truesdell Sparhawk Brown (1906–1992) sądził, że księga IV ukazała się po 305 r., a księgi I–III wcześniej, ale przyznał, że nie potrafi określić, o ile wcześniej¹⁰⁸.

Niedawno Albert B. Bosworth wysunął bardzo śmiałą hipotezę, że Onesikritos pisząc o gimnosofistach polemizował z dziełem *Indika* Megasthenesa, którego poselstwo miało miejsce w 319/318 r., a nie, jak dotychczas sądzono, dopiero na początku III w. przed Chr.¹⁰⁹ Uczony australijski jest zdania, że Onesikritos pisał „relatively late”, chociaż zdaje sobie sprawę z tego, że świadectwo Plutarcha¹¹⁰ jest „anecdotal and suspect”.

Po przedstawieniu różnych poglądów widać wyraźnie, że nie jesteśmy w stanie określić, kiedy rzeczywiście powstała książka Onesikritosa, a wszystkie proponowane hipotezy mają charakter subiektywny i nie można ich zweryfikować. Bez wątpienia słuszny jest pogląd, że Onesikritos pisał po śmierci Aleksandra (323 r.), a przed śmiercią Lizymacha (281 r.)¹¹¹, ale tak szerokie ramy czasowe (czterdzieści trzy lata) niewiele nam dają.

3. TREŚĆ I CHARAKTER UTWORU

Dzieło Onesikritosa przedstawiało szczegółowo dzieje Aleksandra Wielkiego od jego dzieciństwa aż do śmierci, natomiast inni autorzy zaczęli swe utwory od wstąpienia Aleksandra na tron¹¹². Zapewne było ono obszerne, skoro autor opisywał dopiero w księdze IV spotkanie króla z Amazonką w Hyrkanii w 329/328 r.¹¹³ Prawdopodobnie jakaś lokalna księżniczka przybyła wtedy w otoczeniu wojowniczek, a Onesikritos utożsamiał ją z królową Amazonek¹¹⁴.

Niektórzy badacze przypuszczali, że książka liczyła osiem ksiąg jak *Cyropedia* Ksenofonta¹¹⁵. Brown powoływał się na to, że *Anabaza* Arriana obejmowała tyle ksiąg, ile *Anabaza* Ksenofonta. Wprawdzie hipoteza ta jest bardzo kusząca, ale

¹⁰⁷ Figueira, op. cit., s. 9. Słusznie zauważył Bosworth, *Calanus...* (zob. wyżej, przyp. 76), s. 179, przyp. 26, że Plutarch mógł nazwać Lizymacha królem, zanim przyjął on oficjalnie ten tytuł. F. Schachermeyr, *Alexander der Grosse. Das Problem seiner Persönlichkeit und seines Wirkens*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1973 (SÖAW, Philos.-hist. Kl. 285), s. 152, przyp. 144, przypuszczał, że Onesikritos czytał swój utwór władcy Tracji wtedy, gdy był on jeszcze satrapą.

¹⁰⁸ Brown, op. cit., s. 7.

¹⁰⁹ Bosworth, *Calanus...*, s. 189 z przyp. 76. Zob. id., *The Historical Setting of Megasthenes' Indica*, CPh 91, 1996, s. 113–127.

¹¹⁰ Zob. wyżej, przyp. 94.

¹¹¹ Witkowski, op. cit., s. 57.

¹¹² Tak np. Berve, op. cit., t. II, s. 290; Strasburger, op. cit., s. 464; Pédech, op. cit., s. 77.

¹¹³ Plut. *Alex.* 46, 4 = T 8.

¹¹⁴ Bosworth, *HCA*, t. II, s. 103. Historię o spotkaniu z królową Amazonek opowiedzieli później m.in. Klejtarchos (137 F 15–16) i Polyklejtos (128 F 8). Zob. E. Mederer, *Die Alexanderlegenden bei den ältesten Alexanderhistorikern*, Stuttgart 1936 (Würzburger Studien zur Altertumswissenschaft 8), s. 84–93; M. Daumas, *Alexandre et la reine des Amazones*, REA 94, 1992, s. 347–354; Baynham, *Alexander...* (zob. wyżej, przyp. 104), s. 115–126.

¹¹⁵ Tak Brown, op. cit., s. 7; Moles, op. cit., s. 148.

nie można mieć absolutnej pewności, że dzieło Onesikritosa miało rzeczywiście osiem ksiąg.

Właściwą ocenę dzieła utrudnia to, że autorzy antyczni przekazali głównie wiadomości przyrodnicze i etnograficzne (F 3–16, 21–26, 31–33) oraz geograficzne (F 28–30), natomiast bardzo mało słyszymy o faktach historycznych związanych z samą wyprawą Aleksandra (F 1–2, 19–20, 37). Zainteresowanie budziła również relacja o spotkaniu Onesikritosa z gimnosofistami (F 17 ab, 18). Należy podkreślić, że jedynie tutaj jest poruszana problematyka filozoficzna. Trzy inne fragmenty traktują o historii perskiej (T 34–36). Jest w nich mowa o inskrypcjach na grobach Cyrusa i Dariusza oraz o śmierci Cyrusa. Ragnar Höistad przypuszczał, że opis grobowców królów perskich był okazją do porównania Aleksandra z Cyrusem¹¹⁶.

Te nieliczne fragmenty niestety nie dają nam wyobrażenia o charakterze dzieła Onesikritosa. Punktem wyjścia naszych rozważań musi być przytoczone wyżej świadectwo Diogenesa Laertiosa¹¹⁷. Stwierdza ono wyraźnie, że Onesikritos naśladował *Cyropedię* Ksenofonta i napisał enkomion Aleksandra. Wynika stąd, że Onesikritos jest autorem powieści historycznej¹¹⁸, a nie dzieła historycznego o Aleksandrze, o czym niestety zapominają czasem niektórzy badacze nowożytni¹¹⁹. Utwór idealizował postać i czyny Aleksandra, który został przedstawiony jako filozof w zbroi¹²⁰ i krzewiciel kultury, który wyplenia okrutne obyczaje istniejące wśród ludów barbarzyńskich. Słyszymy, że zabronił on Sogdom i Baktrom rzucać ludzi starych i chorych psom na pożarcie¹²¹. Prawdopodobnie Onesikritos wybrał z życia Aleksandra tylko te epizody, które ukazywały jego bohatera w pozytywnym świetle¹²², natomiast pominął milczeniem te fakty, które nie przynosiły królowi chluby. Być może wyidealizowany opis nowo poznanych krajów miał podkreślić znaczenie wyprawy i wielkość jej wodza¹²³. Mniej trafny wydaje mi się pogląd Jacoby'ego, że książka była „eine offenbar sehr eigenartige Verbindung von historiographie und philosophischer utopie”¹²⁴.

¹¹⁶ Höistad, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 35), s. 90.

¹¹⁷ Zob. wyżej, przyp. 82.

¹¹⁸ Zob. K. Trüdinger, *Studien zur Geschichte der griechisch-römischen Ethnographie*, Diss., Basel 1918, s. 69: „ein Bildungsroman”; Berve, op. cit., t. II, s. 290; Tarn, *Alexander; Cynics...* (zob. wyżej, przyp. 7), s. 50; Schwartz, *Fünf Vorträge...* (zob. wyżej, przyp. 11), s. 94; Tarn, *Alexander the Great...* (zob. wyżej, przyp. 72), s. 35: „a professed romance”; Hamilton, *Plutarch...* (zob. wyżej, przyp. 10), s. LVII; Navia, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 10), s. 149: „a semihistorical panegyric on Alexander”; Meister, op. cit., s. 127: „una sorta di romanzo storico”.

¹¹⁹ C. Wachsmuth, *Einleitung in das Studium der alten Geschichte*, Leipzig 1895, s. 569: „Erzschwindel”. Słusznie krytykowali to określenie F. Weber, *Alexander der Große im Urteil der Griechen und Römer bis in die konstantinische Zeit*, Diss., Gießen, Borna – Leipzig 1907, s. 26, przyp. 2; Berve, op. cit., t. II, s. 290; Strasburger, op. cit., s. 467.

¹²⁰ Strab. XV 1, 64 = F 17 a: ἐν ὀπλοῖς φιλοσοφοῦντα.

¹²¹ Strab. XI 11, 3 = F 5.

¹²² Tak Brown, op. cit., s. 19. Dyskusyjny jest jednak jego pogląd (s. 21), że Aleksander zajmował w utworze Onesikritosa mniej dominujące miejsce niż Cyrus w dziele Ksenofonta.

¹²³ Tak Berve, op. cit., t. II, s. 290; Pearson, op. cit., s. 110.

¹²⁴ Jacoby, op. cit., s. 469. Podobnie Strasburger, op. cit., s. 464.

Wielkie zainteresowanie budził w starożytności opis przyrody indyjskiej, którą Onesikritos przedstawił w sposób plastyczny i zajmujący, podając jednak czasem błędne lub przesadne informacje (np. hipopotamy żyją w Indusie [F 7], słonie indyjskie są większe niż afrykańskie [F 14], w Indiach żyje wąż długości stu łokci [F 16]). Właśnie opis osobliwości przyrodniczych Indii sprawił, że Onesikritos uchodził za kłamcę już w starożytności. Strabon nazwał go wprost τῶν παραδόξων ἀρχικυβερνήτης i dodaje, że Onesikritos przewyższył τη τερατολογία wszystkich autorów piszących o Aleksandrze¹²⁵. Jednak geograf przyznaje, że Onesikritos opowiada czasem rzeczy wiarygodne i godne wzmianki (πιθανὰ καὶ μνήμης ἄξια), których nie można pominąć. Podkreśla jednak równocześnie, że nie ma zaufania (ἀπιστοῦντα) do tego autora. Wydaje się więc, że Onesikritos potrafił tak ściśle połączyć rzeczywistość z fantazją, że nie można było łatwo oddzielić prawdy od fikcji¹²⁶.

Chociaż celem utworu Onesikritosa była pochwała Aleksandra, jego autor chętnie mówił o własnej osobie, „natürlich nicht ohne eine gewisse Selbstgefälligkeit”¹²⁷. Wiemy, że dokładnie opisał swoje spotkanie z gimnosofistami koło miasta Taksila, zaznaczając, iż wysłał go tam sam Aleksander. Zapewne podkreślał swoje zasługi jako sternika okrętu Aleksandra oraz archikybernetesa w wyprawie dowodzonej przez Nearcha. Skoro nie posiadamy prawdziwych fragmentów dzieła Onesikritosa, trudno nam coś powiedzieć o stylu autora. Wydaje się jednak, że książka, przedstawiająca w barwny i zajmujący sposób wyprawę Aleksandra do Indii oraz opisująca fascynującą przyrodę indyjską i obyczaje różnych ludów, cieszyła się popularnością nie tylko zwykłych czytelników¹²⁸, ale sięgali po nią również historycy Aleksandra Wielkiego (zob. niżej, III).

Nie wydaje mi się słuszny pogląd Pearsona, że książka była bardziej popularna wśród filozofów niż wśród historyków, ponieważ Onesikritos uchodził za ucznia Diogenesa¹²⁹. Sądził on, że skłonności filozoficzne Strabona sprawiły, iż poświęcił on tyle uwagi dziełu Astypalajczyka, chociaż nie uznawał go za wiarygodne źródło informacji.

Przypuszczam, że Onesikritos chciał osiągnąć trzy cele publikując swą książkę: a) ukazanie wyidealizowanej postaci Aleksandra jako króla-filozofa i krzewiciela kultury, b) sprawienie przyjemności czytelnikom, którzy z zapartym tchem mieli śledzić wartką akcję i rozkoszować się opisami krajów i ludów położonych daleko na Wschodzie, c) podkreślenie własnej roli w wyprawie jako zaufanego człowieka Aleksandra, który wysłał go w ważnych misjach i powierzał mu odpowiedzialne stanowiska we flocie.

¹²⁵ Strab. XV 1, 28 = T 10. Strabon (II 1, 9 = T 11) uznał autorów piszących o Indiach – m.in. Megasthenesa, Onesikritosa i Nearcha – za ψευδολόγοι, a Gelliusz (IX 4, 1–3 = T 12) uważał, że utwory m.in. Aristeasa z Prokonazu, Ktezjasza i Onesikritosa są *miraculorum fabularumque pleni* oraz występują w nich *res inauditae, incredulae*.

¹²⁶ Tak Pearson, op. cit., s. 110; Hamilton, *Plutarch...* (zob. wyżej, przyp. 10), s. LXIII; Schachermeyr, *Alexander der Grosse...* (zob. wyżej, przyp. 107), s. 152.

¹²⁷ Berve, op. cit., t. II, s. 290.

¹²⁸ Zbyt daleko idzie jednak G. T. Griffith, rec. Brown, op. cit., CR 1, 1951, s. 170, sądząc, że Onesikritos „aimed merely at entertaining”.

¹²⁹ Pearson, op. cit., s. 111.

4. ŹRÓDŁA UTWORU

Już w starożytności twierdzono, że Onesikritos wzorował się na *Cyropedii* Ksenofonta¹³⁰. Wydaje się, że chodzi tu jedynie o przejęcie formy powieści¹³¹ gloryfikującej wybitnego władcę, a nie o wierne naśladownictwo. Wprawdzie niektórzy badacze twierdzili, że Onesikritos przejmował również pewne szczegóły z dzieła Ksenofonta¹³², ale tych poglądów nie można przekonująco udowodnić.

Poza tym wydaje się, że Onesikritos przejął konwencję przedstawiania Indii jako kraju pełnego cudów i niezwykłych zjawisk od Ktezjasza z Knidos¹³³. Pisarz ten utrzymuje, że przebywał w Persji jako lekarz rodziny królewskiej na dworze Artakserksesa Mnemona w latach 405–398/397¹³⁴. Prawdopodobnie po powrocie do ojczyzny napisał *Indika*¹³⁵, ale nie znamy dokładnej daty ich powstania. Streszczenie dzieła przekazał Focjusz w *Bibliotece*¹³⁶. Jest tu m.in. mowa o sprawiedliwości mieszkańców Indii (F 45, §16 i 43), ich długowieczności (F 45, §32 i 43) oraz ich dobrym zdrowiu (F 45, §32). Dowiadujemy się również, że w Indiach występują duże ilości srebra i złota (F 45, §26), jest tam jezioro pokryte olejem (F 45, §25)

¹³⁰ Zob. wyżej, przyp. 82.

¹³¹ Wprawdzie niektórzy badacze nie uznają *Cyropedii* za powieść, ale za „romanhafte Biographie” (N. Holzberg, *Der antike Roman. Eine Einführung*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2006, wyd. III, s. 26–27; por. C. W. Müller, *Der griechische Roman*, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, Wiesbaden 1981, s. 379: „aber nach Geist und Inhalt führt von der *Kyropädie* kein Weg zum Roman”), ale wielu uczonych uważa utwór Ksenofonta za powieść. Tak np. Tatum, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 85), s. 33–36; B. Kytzler, *Zum utopischen Roman der klassischen Antike*, [w:] *Groningen Colloquia on the Novel*, t. I, oprac. H. Hofmann, Groningen 1988, s. 9: „Erziehungsroman”; B. Zimmermann, *Roman und Enkomium – Xenophons „Erziehung des Kyros”*, *WüJbb* 15, 1989, s. 97–105.

¹³² Np. zdaniem Trüdingera, op. cit., s. 139, przyp. 1, informacja, że mieszkańcy kraju Musikanosa dostarczają upolowanych zwierząt na posiłki przypominające spartańskie *syssitia* (ὄψα δ' ἐκ θήρας ἔχουσιν, F 24 = Strab. XV 1, 34) pochodzi z *Cyrop.* I 4, 11, a Pédech, op. cit., s. 118 twierdził, że Onesikritos wzorował się na *Cyrop.* I 2, 9–12 pisząc, że w tym kraju zamiast niewolników używano do posług pełnoletnich młodzieńców (F 24).

¹³³ Por. W. Reese, *Die griechischen Nachrichten über Indien bis zum Feldzuge Alexanders des Grossen*, Leipzig 1914, s. 78: „Dagegen ist seine Absicht, alles Wunderbare über dieses Land den Griechen in anmutiger Erzählung mitzuteilen, zumal er selbst manches Neues hinzufügen konnte”. J. Romm, *The Edges of the Earth in Ancient Thought. Geography, Exploration, and Fiction*, Princeton University Press, Princeton 1992, s. 87: „Ctesias' India is a marvelous place”; *Ctésias de Cnide, La Perse, L'Inde, autres fragments*, wyd. D. Lenfant, Les Belles Lettres, Paris 2004, s. CXXXVIII. Niektórzy badacze przypuszczali, że Onesikritos mógł nawet przejąć pewne szczegóły z dzieła Ktezjasza. Jacoby, op. cit., s. 473, 34–35 (ad F 14, o słońcach); Hamilton, *Plutarch...* (zob. wyżej, przyp. 10), s. 181.

¹³⁴ Tak P. Högemann, *Ctesias*, [w:] *DNP*, t. VI (1999), szp. 874. Według Diodora (II 32, 4 = *FGrHist* 688 T 3) Ktezjasz przebywał w Persji aż 17 lat. O życiu tego pisarza zob. np. B. Eck, *Sur la vie de Ctésias*, *REG* 103, 1990, s. 409–434; M. Dorati, *Ctesia falsario?*, *Quaderni di storia* 41, 1995, s. 33–52; Lenfant, op. cit., s. VII–XXV.

¹³⁵ *FGrHist* 688 F 45–52.

¹³⁶ *Phot. Bibl.* 72, p. 45 a 20 – 50 a 4 [t. I, s. 133–147 Henry]. O dziele *Indika* zob. Ch. Lassen, *Indische Alterthumskunde*, t. II, Leipzig – London 1874, wyd. II, s. 641–665; Reese, op. cit., s. 76–92; F. Jacoby, *Ctesias*, [w:] *RE*, t. XI (1922), szp. 2037–2039; K. Karttunen, *India in Early Greek Literature*, Finnish Oriental Society, Helsinki 1989 (*Studia Orientalia* 65), s. 80–85; Romm, op. cit., s. 86–88; D. Lenfant, *L'Inde de Ctésias: des sources aux représentations*, *Topoi* 5, 1995, s. 309–336; Lenfant, *Ctésias...*, s. CXXXVII–CLVIII.

i rzeka płynąca miodem (F 45, §29). Niektóre wiadomości pojawiają się później w opisie Indii Onesikritosa.

Onesikritos nawiązywał również do idealizacji ludów natury, która występowała już w eposach Homera i w dziełach wielu późniejszych pisarzy¹³⁷. Paul Pédech (1912–2005) przypuszczał¹³⁸, że Astypalajczyk wzorował się na opisie Atlantydy Platona¹³⁹ oraz na *Meropidzie* Teopompa¹⁴⁰. Jest prawdopodobne, że Onesikritos znał te dzieła, zawierające różne motywy utopijne, ale nie można ich uznać za źródła *sensu stricto*, ponieważ podobne motywy występowały również w dziełach innych pisarzy. Natomiast uważam za błędny pogląd Pédecha, że Onesikritos celowo nie pisał o wierzeniach i obrzędach religijnych w państwie Musikanosa, ponieważ podobnie postąpił Teopomp, który był pod wpływem filozofii cynickiej. Po pierwsze, uczony francuski nie wziął pod uwagę tego, że z dzieł obu pisarzy zachowały się tylko nieliczne ekscerpty. Poza tym należy pamiętać, że Apollodoros z Aten określił jedną z dygresji w księdze VIII dzieła *Philippika* Teopompa jako *Meropis gē*¹⁴¹. Wynika stąd, że opisywała ona przede wszystkim kraj Meropów, natomiast pisarze antyczni nie przekazali nam żadnych informacji nie tylko o religii, ale także o społeczeństwie i sposobie życia tego ludu¹⁴². Także opis kraju Musikanosa stanowią niepowiązane ze sobą ekscerpty, ponieważ Strabon streścił jedynie te ustępy dzieła Onesikritosa, które interesowały go jako geografa. Wobec tego posługiwanie się *argumentum e silentio* budzi poważne zastrzeżenia natury metodologicznej. Po drugie, mało prawdopodobna wydaje się hipoteza, że Teopomp rzeczywiście uległ wpływom filozofii cynickiej. Wprawdzie Rudolf Hirzel (1846–1917) starał się dowieść słuszności tego poglądu¹⁴³, ale wkrótce potem Erwin Rohde (1845–1898) przekonu-

¹³⁷ O idealizacji ludów natury zob. np. A. Riese, *Die Idealisierung [sic] der Naturvölker des Nordens in der griechischen und römischen Literatur*, Frankfurt am M. 1875, s. 3–46; A. Schroeder, *De ethnographiae antiquae locis quibusdam communibus observationes*, Diss., Halle 1921, s. 30–45; A. O. Lovejoy, G. Boas, *Primitivism and Related Ideas in Antiquity*, Baltimore 1935, s. 287–367; J. Ferguson, *Utopias of the Classical World*, Thames & Hudson, London 1975, s. 16–22; J. F. Kindstrand, *Anacharsis. The Legend and the Apophthegmata*, University of Uppsala, Uppsala 1981 (Studia Graeca Upsaliensia 16), s. 23–26 (odrzuca pogląd, że cynicy bardziej niż inne szkoły filozoficzne idealizowali barbarzyńców). O sprawiedliwych ludach żyjących na krańcach świata zob. Romm, op. cit., s. 49–60; R. Bichler, *Von der Insel der Seligen zu Platons Staat. Geschichte der antiken Utopie*, t. I, Böhlau, Wien – Köln – Weimar 1995 (Alltag und Kultur im Altertum 3), s. 16–39.

¹³⁸ Pédech, op. cit., s. 122–123.

¹³⁹ Pl. *Critias* 113 c – 121 c; *Tim.* 24 d – 25 d.

¹⁴⁰ Theopomp., *FGrHist* 115 F 75 c ap. Ael. *Var. hist.* III 18.

¹⁴¹ Apollod., *FGrHist* 244 F 157 a ap. Strab. VII 3, 6.

¹⁴² Por. M. Winiarczyk, *Meropida (Meropis gē) Teopompa. Historia badań (1841–2000) i próba interpretacji*, *Meander* 60, 2005, s. 304–305.

¹⁴³ R. Hirzel, *Zur Charakteristik Theopomps*, *RhM* 47, 1892, s. 380–386. Podobnie G. Murray, *Theopompus or the Cynic as Historian* [1928], [w:] id., *Greek Studies*, Oxford 1946, s. 149–170; A. Momigliano, *Studi sulla storiografia greca del IV secolo a.C.*, *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica (RIFC)* 59, 1931, s. 344–345; I. Lana, *L'utopia di Teopompo* [1951], [w:] id., *Studi sul pensiero politico classico*, Guida, Napoli 1973, s. 291–294; P. Pédech, *Trois historiens méconnus. Théopompe-Duris-Phylarque*, Les Belles Lettres, Paris 1989, s. 182 i 234–241; Moles, op. cit., s. 147.

jąco wykazał bezpodstawność tego stanowiska¹⁴⁴. Jestem przekonany, że mają rację ci uczeni, którzy nie dopatrują się wpływów cynickich w dziele Teopompa¹⁴⁵.

Ragnar Höistad przypuszczał¹⁴⁶, że Onesikritos przejął od Antystenesa pogląd, że długie życie Cyrusa Starszego było nagrodą za jego *aretē* (por. F 36). Filozof ten prawdopodobnie stworzył teoretyczne podstawy cynizmu¹⁴⁷ i był autorem pism poświęconych Cyrusowi¹⁴⁸, którego postacią interesowali się później filozofowie cynicy i cynizujący literaci¹⁴⁹. Wprawdzie nie można wykluczyć możliwości, że Onesikritos znał niektóre utwory Antystenesa, ale hipotezy tej nie można przekonująco udowodnić.

Max Harold Fisch sądził¹⁵⁰, że Onesikritos napisał książkę po ukazaniu się utworu Teofrasta *Καλλισθένης ἢ περὶ πένθους*¹⁵¹, w którym Teofrast opłakiwał los swego przyjaciela Kallisthenesa z Olintu, historyka i filozofa perypatetyckiego oraz siostrzeńca Arystotelesa, straconego z rozkazu Aleksandra w 327 r.¹⁵² W ten sposób Astypalajczyk miałby zaprotestować przeciwko negatywnemu przedstawieniu króla. Wiemy jednak zbyt mało o treści pisma Teofrasta, aby wysuwać tak śmiałe wnioski¹⁵³. Wydaje się, że utwór należał do gatunku literatury konsolacyjnej. Śmierć Kallisthenesa posłużyła autorowi do refleksji o cierpieniu i jego przezwyciężaniu.

¹⁴⁴ E. Rohde, *Zum griechischen Roman*, RhM 48, 1893, s. 114–125, przedruk w: id., *Kleine Schriften*, t. II, Tübingen – Leipzig 1901, s. 13–25.

¹⁴⁵ Tak Trüdinger, op. cit., s. 140–141; Jacoby, *FGrHist*, t. II D, s. 393 (ad F 295); R. Laqueur, *Theopompos* 9, [w:] *RE*, t. V A 2 (1934), szp. 2213; Kindstrand, *Anacharsis...*, s. 24.

¹⁴⁶ Höistad, op. cit., s. 93, przyp. 3. Także Moles, op. cit., s. 149, sądzi, że Onesikritos naśladował Antystenesa.

¹⁴⁷ Tak np. K. Döring, *Diogenes und Antisthenes*, [w:] *La tradizione socratica. Seminario di studi*, oprac. G. Giannantoni et al., Bibliopolis, Napoli 1995, s. 125–150; id., *Sokrates...* (zob. wyżej, przyp. 8), s. 285. Inaczej Giannantoni, *SSR*, t. IV, s. 223–233; id., *Antistene fondatore della scuola cinica?*, [w:] *Le cynisme ancien et ses prolongements. Actes du Colloque International du CNRS (Paris, 22-25 juillet 1991)*, oprac. M.-O. Goulet-Cazé, R. Goulet, Presses Universitaires de France, Paris 1993, s. 15–34.

¹⁴⁸ Diog. Laert. podaje w katalogu dzieł Antystenesa aż 4 tytuły – VI 16: *Κύρος ἢ Κύρος ἢ περὶ βασιλείας*; VI 18: *Κύρος ἢ ἐρώμενος ἢ Κύρος ἢ κατάσκοποι*. Zob. Athen. V 63, 220 c (= *SSR* V A 141) ἐν θατέρῳ τῶν Κύρων; Diog. Laert. II 61 (= *SSR* V A 43) τὸν τε μικρὸν Κύρον. Zob. Giannantoni, *SSR* IV, 1990, s. 295–308.

¹⁴⁹ O roli Cyrusa w literaturze cynickiej zob. Höistad, op. cit., s. 73–94.

¹⁵⁰ Fisch, op. cit., s. 142.

¹⁵¹ Theophr. F 1 Fortenbaugh et al. (t. I, s. 28) ap. Diog. Laert. V 44 = F 436 (t. II, s. 256). Por. F 504 (t. II, s. 330) ap. Alex. Aphr. *De anima libri mantissa* 25 (*Suppl. Arist.* II 1, p. 186, 28–30 Bruns); F 493 (t. II, s. 320) ap. Cic. *Tusc.* V 25 i Ps.-Plut. *Mor.* 104 d (*Consol. ad Apollon.* 6); F 505 (t. II, s. 330) ap. Cic. *Tusc.* III 21.

¹⁵² O Kallisthenesie zob. m.in. Pearson, op. cit., s. 22–49; Pédech, op. cit., s. 15–70; L. Prandi, *Callistene. Uno storico tra Aristotele e i re macedoni*, Jaca Book, Milano 1985 (Ricerche dell'Istituto di Storia Antica dell'Università Cattolica 3); W. Spoerri, *Callisthène d'Olymthe*, [w:] *DPhA*, t. II (1994), s. 183–221. Pédech, op. cit., s. 80, przypuszczał, że Onesikritos korzystał z dzieła Kallisthenesa *Ἀλεξάνδρου πράξεις* (*FGrHist* 124 F 14 a), ale nie przytoczył żadnego argumentu na poparcie swego poglądu.

¹⁵³ O piśmie Teofrasta zob. np. J. Stroux, *Die stoische Beurteilung Alexanders des Großen*, *Philologus* 88, 1933, s. 229–230; O. Regenbogen, *Theophrastus*, [w:] *RE*, Suppl. VII (1940), szp. 1484–1485; E. Badian, *The Eunuch Bagoas. A Study of Method*, *CQ* 8, 1958, s. 154–155; Goukowsky, op. cit., t. I, s. 111–112, 317–318; Prandi, *Callistene...*, s. 116–117, 120–121; Spoerri, op. cit., s. 215–217.

Określenie Aleksandra jako władcy, który nie potrafił znieść pomyślnego losu¹⁵⁴, zapewne nie było głównym tematem dzieła. Nagły i nieoczekiwany koniec życia Kallisthenesa służył prawdopodobnie do rozważań o zmienności ludzkiego życia. Natomiast ganione w starożytności zdanie *vitam regit fortuna, non sapientia* było zapewne zachętą do znoszenia własnego losu¹⁵⁵. Dlatego sądzę, że impulsem do powstania utworu Onesikritosa był podziw, jaki żywił on dla Aleksandra, a nie chęć polemiki z książką Teofrasta.

Wydaje mi się, że błędne jest twierdzenie, że Onesikritos opierał się na jakimś konkretnym źródle. Jestem zdania, że jak każdy wykształcony Grek swojej epoki znał on różne utwory (m.in. eposy Homera, dzieło Herodota i dialogi Platona), w których występowały motywy utopijne i tendencja do idealizacji ludów natury. Od Ktezjasza przejął konwencję przedstawiania Indii jako kraju pełnego cudów i niezwykłych zjawisk. Onesikritos zastosował również w swoim dziele teorię etnograficzną, która nakazywała autorom nie tylko opisywać zjawiska, ale także szukać ich związków przyczynowych¹⁵⁶. Ponadto idealizacja postaci króla Cyrusa Starszego (ok. 559–530) w rozprawach filozoficznych Antystenesa i powieści Ksenofonta mogła być inspiracją do napisania powieści historycznej gloryfikującej Aleksandra Wielkiego. Natomiast uważam za błędny pogląd, że uwór Teofrasta, przedstawiający w negatywnym świetle króla, skłonił Onesikritosa do chwycenia za pióro, aby bronić dobrego imienia władcy macedońskiego.

III. ZNAJOMOŚĆ DZIEŁA W STAROŻYTNOŚCI

Powieść Onesikritosa cieszyła się chyba dość dużą popularnością w starożytności, skoro można ją było kupić w Brundyzjum jeszcze w II w. po Chr.¹⁵⁷, a powoływali się na nią różni autorzy w okresie cesarstwa (zob. wyżej, II 1).

Utwór zwrócił uwagę niektórych historyków Aleksandra Wielkiego. Polemizował z nim w dziele o nieznanym tytule Nearchos¹⁵⁸, który nie darzył sympatią

¹⁵⁴ F 505 (zob. wyżej, przyp. 151): *ignarum, quem ad modum rebus secundis uti conveniret*.

¹⁵⁵ F 493 (zob. wyżej, przyp. 151). Taką interpretację pisma Teofrasta proponują F. Wehrle, G. Wöhrle, L. Zhmud, *Der Peripatos zum Beginn der römischen Kaiserzeit*, [w:] *Grundriss der Geschichte der Philosophie. Die Philosophie der Antike*. t. III: *Ältere Akademie, Aristoteles, Peripatos*, oprac. H. Flashar, Schwabe, Basel 2004, wyd. II, s. 531.

¹⁵⁶ Zob. A. Dihle, *Zur hellenistischen Ethnographie*, [w:] *Grecs et barbares*, Fondation Hardt, Vandoeuvres – Genève 1962 (Entretiens sur l'antiquité classique 8), s. 205–232, przedruk w: id., *Antike und Orient. Gesammelte Aufsätze*, C. Winter, Heidelberg 1984 (Supplemente zu den Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philos.-hist. Kl. 1983, t. II), s. 21–46.

¹⁵⁷ Zob. wyżej, przyp. 90.

¹⁵⁸ Wprawdzie Arrian pisze kilkakrotnie o *παράπλους* (*Ind.* 18, 4 = *FGrHist* 133 T 7; *Ind.* 19, 8–9 = F 1; *Anab.* VI 20, 4–5; 21, 2 = F 33), a Teofrast (*Hist. pl.* IV 7, 3) o *ἀνάπλους*, jednak nie chodzi tu o tytuł, ale o określenie podróży wzdłuż wybrzeża. Dlatego tytułem nie może być *Παράπλους* (tak Berve, op. cit., t. II, s. 271; Högemann, *Alexander...* [zob. wyżej, przyp. 60], s. 75, przyp. 27), ani *Ἀνάπλους* (tak Tomaschek, op. cit. [zob. wyżej, przyp. 47], s. 2; H. Berve, *Nearchos*, [w:] *RE*, t. XVI [1935], szp. 2135; R. A. Billows, *Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – Lon-

Onesikritosa. Starał się on pomniejszyć jego rolę w podróży od ujścia Indusu do ujścia Eufratu, którą przedstawił zresztą obszerniej i dokładniej niż Astypalajczyk, oraz przemilczał to, że *archikybernētēs* został nagrodzony przez Aleksandra złotym wieńcem w Suzie (zob. wyżej, s. 18–19)¹⁵⁹. Także Aristobulos z Kassandrei korygował przekazane przez Onesikritosa informacje o florze i faunie indyjskiej w swojej historii o Aleksandrze¹⁶⁰. Natomiast wydaje mi się mniej prawdopodobny pogląd, że jego relacja o dwu gimnosofistach¹⁶¹ miała zdyskredytować wersję przekazaną przez Onesikritosa¹⁶². Ponadto Klejtarchos korzystał z Astypalajczyka w dziele *Περὶ Ἀλέξανδρον ἱστορίαι*¹⁶³, na którym opierali się później autorzy tzw. Wulgaty, czyli Pompeius Trogus (zachowała się epitoma jego dzieła sporządzona przez Justyna), Diodor Sycylijski i Kurcjusz Rufus. W *Epitoma Mettensis*¹⁶⁴ jest mowa o tym, że Onesikritos celowo nie wymienił imion uczestników uczty, podczas której miano podać Aleksandrowi zatrute wino, ponieważ nie chciał narazić się wpływowym osobom¹⁶⁵. Niektórzy badacze są zdania, że nieznanymi nam pisarz grecki, na którym oparł się później autor *Epitoma Mettensis*, korzystał z dzieła Onesikritosa¹⁶⁶. Natomiast zupełnie nie zyskał aprobaty pogląd Ernsta Kornemanna (1868–1946), że utwór Onesikritosa znał Ptolemeusz Lagida¹⁶⁷.

Wielu badaczy sądzi, że Megasthenes w swoich *Indika* nawiązał polemicznie do utworu Astypalajczyka, skoro twierdził, że samobójcza śmierć w ogniu gimnosofisty

don 1990, s. 408), ponieważ do słowa *παράπλους* lub *ἀνάπλους* należy dodać genetivus kraju, wzdłuż którego się płynie. Słusznie zwrócił na to uwagę R. Güngerich, *Die Küstenbeschreibung in der griechischen Literatur*, Aschendorff, Münster 1975, wyd. II (Orbis antiquus 4), s. 14. Jacoby zaproponował *Παράπλους τῆς Ἰνδικῆς*, ale sam opatrzył tę propozycję znakiem zapytania, przyznając, że taka forma tytułu jest „nicht sicher” (*FGrHist*, t. II D, s. 445). Zob. krytyczne uwagi Capellego, *Nearchos* (zob. wyżej, przyp. 48), szp. 2135 i Boswortha, *HCA*, t. II, s. 362–363, który słusznie zauważył, że „there is an obvious danger in assuming that the details which are ascribed to Nearchus in the extant sources are representative of the entire work”. Jednak wielu badaczy przyjęło hipotezę Jacoby’ego (np. Seibert, op. cit. [zob. wyżej, przyp. 99], s. 14; Lendle, op. cit. [zob. wyżej, przyp. 18], s. 165), a niektórzy przemilczają nawet jego wątpliwości, przez co wprowadzają w błąd czytelników, którzy nie zdają sobie sprawy z tego, że nie jest to tytuł poświadczony przez źródła antyczne (Meister, op. cit., s. 129).

¹⁵⁹ Jacoby, *FGrHist*, t. II D, s. 446, 449; Lehmann-Haupt, op. cit., s. 104; Strasburger, op. cit., szp. 467; Brown, op. cit., s. 105–106; Pédech, op. cit., s. 165–166; Meister, op. cit., s. 126, 129.

¹⁶⁰ *FGrHist* 139 F 36–39. Zob. Strasburger, op. cit., szp. 466; Pearson, op. cit., s. 180, przyp. 158; Gärtner, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 10), szp. 303; Seibert, op. cit., s. 16; Hammond, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 39), s. 28; Meister, op. cit., s. 137.

¹⁶¹ *FGrHist* 139 F 41 ap. Strab. XV 1, 61.

¹⁶² Tak Jacoby, *FGrHist*, t. II D, s. 477 (ad F 41).

¹⁶³ *FGrHist* 137. Jacoby, *FGrHist*, t. II D, s. 469; Strasburger, op. cit., szp. 466; Brown, op. cit., s. 106; Pearson, op. cit., s. 231; Gärtner, op. cit., szp. 303; Seibert, op. cit., s. 16; Pédech, op. cit., s. 157; Meister, op. cit., s. 126.

¹⁶⁴ Zob. wyżej, przyp. 101.

¹⁶⁵ *Epit. Mett.* 97 = *FGrHist* 134 F 37: *fugiens simultatem mentionem facere noluit*.

¹⁶⁶ Merkelbach, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 101), s. 187.

¹⁶⁷ E. Kornemann, *Die Alexandergeschichte des Königs Ptolemaios I. von Aegypten. Versuch einer Rekonstruktion*, Leipzig – Berlin 1935, zwł. s. 9, 13. Odrzucił ten pogląd Strasburger, op. cit., szp. 466.

Kalanosa jest potępiana przez braminów¹⁶⁸. Poza tym uważam za prawdopodobne, że dzieło Onesikritosa znali Euhemeros z Messeny (ok. 300 r. przed Chr.) oraz Jambulos, autorzy powieści utopijnych, które opisywały wyspy położone na Oceanie Indyjskim¹⁶⁹. Natomiast nie ma żadnych podstaw pogląd Fischa, że książka Onesikritosa wywarła wpływ na rozprawę *Politeia* Zenona z Kition († 262/261), twórcy szkoły stoickiej¹⁷⁰. Niektórzy badacze przypuszczali, że również Eratosthenes z Kyreny (III w. przed Chr.) mógł korzystać z dzieła Onesikritosa¹⁷¹. Wprawdzie nie można wykluczyć takiej możliwości, ale trzeba przyznać, że nie popiera tej hipotezy żadne świadectwo antyczne.

Król Mauretanii Juba II (ok. 50 przed Chr. – ok. 23/24 po Chr.) zamieścił w swojej książce *Περὶ Ἀραβίας* opis podróży od ujścia Indusu do ujścia Eufratu oparty na Onesikritosie¹⁷². Później Pliniusz Starszy posłużył się dziełem Juby¹⁷³. Także Strabon korzystał z utworu Astypalajczyka pisząc o Indiach w *Geographika*¹⁷⁴.

Wielu uczonych jest przekonanych o tym, że utwór Onesikritosa był jednym z źródeł pism Plutarcha (ok. 40/45 – ok. 120) *Vita Alexandri i De Alexandri Magni fortuna aut virtute*. Jednak dopatrują się oni wpływu Onesikritosa w różnych rozdziałach tych dzieł¹⁷⁵. Warto przy tym wspomnieć, że niektórzy badacze sądzili, że

¹⁶⁸ O. Stein, *Megasthenes*, [w:] *RE*, t. XV (1931), szp. 245–246; B. Breloer, *Megasthenes (etwa 300 v.Chr.) über die indische Gesellschaft*, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 88, 1934, zwł. s. 147–164; Pfister, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 18), s. 144; Brown, op. cit., s. 156–157, przyp. 53; G. Chr. Hansen, *Alexander und die Brahmanen*, *Klio* 43/45, 1965, s. 359; Berghoff, op. cit., s. 7*; B. Berg, *Dandamis: An Early Christian Portrait of Indian Ascetism*, *C&M* 31, 1970, s. 273; A. Zambrini, *Gli Indiká di Megastene*, t. II, *Annali della Scuola normale superiore di Pisa, Classe di lettere e filosofia*, ser. 3, t. XV 3, 1985, s. 808–809; Karttunen, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 136), s. 99; J. M. Camacho Rojo, P. P. Fuentes González, *Mégasthène*, [w:] *DPhA*, t. IV (2005), s. 378–379. Inaczej Bosworth, *Calanus...* (zob. wyżej, przyp. 76), s. 189 z przyp. 76, który sądzi, że Megastenes pisał przed Onesikritosem.

¹⁶⁹ Euhemeros: F. Jacoby, *Euhemeros*, [w:] *RE*, t. VI (1907), szp. 959–960; H. F. van der Meer, *Euhemeros van Messene*, *Diss.*, Amsterdam 1949, s. 39; Brown, op. cit., s. 70–71; M. Winiarczyk, *Euhemeros von Messene. Leben, Werk und Nachwirkung*, K. G. Saur, München – Leipzig 2002 (Beiträge zur Altertumskunde 157), s. 87. Jambulos: F. F. Schwarz, *Arrian's Indike on India: Intention and Reality*, *East and West* 25, 1975, s. 183; R. Stoneman, *Who Are the Brahmans? Indian Lore and Cynic Doctrine in Palladius' De Bragmanibus and Its Models*, *CQ* 44, 1994, s. 506; M. Winiarczyk, *Relacja Jambulosa o Wyspie Słońca*, *Classica Wratislaviensia* 18, 1995, s. 65. Wprawdzie W.-W. Ehlers, *Mit dem Südwestmonsun nach Ceylon. Eine Interpretation der Iambul-Exzerpte Diodors*, *WüJbb NF* 11, 1985, s. 83, przyp. 69, sądził, że Jambulos był niezależny od Onesikritosa, ale starałem się wykazać (op. cit., s. 73), że jego argumentacja nie jest przekonująca.

¹⁷⁰ Fisch, op. cit., s. 132–133, 134–136.

¹⁷¹ W. Thonke, *Die Karte des Eratosthenes und die Züge Alexanders*, *Diss.*, Strassburg 1914, s. 48–49 (przejął m.in. opis Taprobane); Fisch, op. cit., s. 139; Fraser, op. cit., t. I, s. 535. Tarn, *Alexander, Cynics...* (zob. wyżej, przyp. 7), s. 55, polemizował z Fischem twierdząc, że obraz Aleksandra u Eratosthenesa nie zależy od Onesikritosa.

¹⁷² *FGrHist* 134 F 28 = 275 F 28. Tak Jacoby, *FGrHist*, t. II D, s. 478, 21–23 (ad 134 F 28); Strasburger, op. cit., szp. 467; Gärtner, op. cit., szp. 303.

¹⁷³ Np. F. Jacoby, *Iuba*, [w:] *RE*, t. IX (1916), szp. 2238.

¹⁷⁴ Np. Strasburger, op. cit., szp. 467; Hamilton, *Plutarch...* (zob. wyżej, przyp. 10), s. 180.

¹⁷⁵ A. Fränkel, *Die Quellen der Alexanderhistoriker. Ein Beitrag zur griechischen Litteraturgeschichte und Quellenkunde*, Breslau 1883, s. 135–136, 139 (*Alex.* 58–59), 140 (*Alex.* 46), 141–142 (*Alex.* 59), 299–300 (*Alex.* 8, 15, koniec 60, pierwsza połowa 65); Stroux, *Die stoische Beurteilung...*

Plutarch korzystał z jakiegoś *Sammelwerk* lub z niewielu źródeł, w których znalazł cytaty m.in. z pism historyków Aleksandra¹⁷⁶. Odnoszę wrażenie, że podejście do problemu źródeł Plutarcha nie jest wolne od pewnego subiektywizmu. Na uwagę zasługuje kompromisowe stanowisko Pearsona, który był zdania, że „one need not believe that Plutarch knew the work of every author whose work he quotes at first hand, but it is not necessary to believe that he took everything from an intermediary, and from one intermediary at that”. Ponadto badacze popełniają, moim zdaniem, poważny błąd ignorując książki poświęcone problemowi pracy takich uczonych antycznych, jak Warron, Pliniusz Starszy czy Diogenes Laertios¹⁷⁷. Plutarch postępował zapewne tak, jak inni uczeni antyczni, czyli stosował technikę ekscerptów. Znakomitym potwierdzeniem tej metody pracy jest papirusowy brulion uczonego epikurejskiego Filodemosa z Gadary (ok. 110 – po 40 przed Chr.), zawierający historię Akademii¹⁷⁸. Wydaje mi się, że nie można bezspornie wykazać, że Cheronejczyk znał bezpośrednio dzieło Onesikritosa, chociaż nie jest to niemożliwe¹⁷⁹. Podobna sytuacja jest w wypadku *Anabasis Alexandri* i *Indica Arriana* z Nikomedii (ok. 85/90 – ok. 175). Nikt nie wątpi, że książka Onesikritosa była jednym ze źródeł tych prac, ale uczeni nie są zgodni, czy Arrian rzeczywiście ją czytał¹⁸⁰. Niektórzy nawet nie stawiają sobie takiego pytania i mówią ogólniko-

(zob. wyżej, przyp. 153), s. 228–229 (*Alex.* 5, 22, 25); Strasburger, op. cit., szp. 466; Höistad, op. cit., s. 208 (*Alex.* 64–65); Brown, op. cit., s. 48, 51 (*De Alex. fort.* I 10); G. Donzelli, *Una versione menippea della ΑΙΣΩΠΙΟΥ ΠΙΡΑΣΙΣ?*, RFIC 88, 1960, s. 263–264 (*Alex.* 14); S. L. Radt, *Zu Plutarchs Vita Alexandri*, Mnemosyne 20, 1967, s. 120–126, zwł. s. 120–122 (*Alex.* 14); Hamilton, *Plutarch...*, s. LVII–LIX, LXIII (*Alex.* 59–62); Pédech, op. cit., s. 77–79 (*Alex.* 4, 8–11; 5, 1–6; c. 6 i 8; *De Alex. fort.* I 4, 5, 8, 10, 12); Hammond, op. cit., s. 106 (*Alex.* 59, 1–4); Moles, op. cit., s. 149 (*De Alex. fort.* I: „the [...] product of the Onesicritan tradition”). Zob. wyżej, przyp. 92.

¹⁷⁶ A. Schöne, *De rerum Alexandri Magni scriptorum, imprimis Arriani et Plutarchi, fontibus*, Lipsiae 1870 (non vidi) sądził, że Plutarch korzystał z jakiegoś *Sammelwerk*, którego autor zebrał relacje wszystkich autorów piszących o Aleksandrze. Hipotezę tę poddał krytyce już Fränkel, op. cit., s. 30–92, ale nawiązał do niej J. E. Powell, *The Sources of Plutarch's Alexander*, JHS 59, 1939, s. 229–240, z którym polemizowali m.in. Tarn, *Alexander the Great...* (zob. wyżej, przyp. 72), t. II, s. 306–309, i I. Rabe, *Quellenkritische Untersuchungen zu Plutarchs Alexanderbiographie*, Diss., Hamburg 1964, s. 42–125. Natomiast H. Homeyer, *Beobachtungen zu den hellenistischen Quellen der Plutarch-Viten*, Klio 41, 1963, s. 145–157, utrzymywała, że Plutarch korzystał z Eratosthenesa i Durisa, którzy cytowali dzieła wcześniejszych autorów. Jej hipotezę krytykował Hamilton, *Plutarch...*, s. LVI–LVIII. O źródłach i metodzie pracy Plutarcha zob. również K. Ziegler, *Plutarchos* 2, [w:] *RE*, t. XXI 1 (1951), 911–914; C. B. R. Pelling, *Plutarch's Method of Work in the Roman Lives*, JHS 99, 1979, s. 74–96, przedruk w: *Essays on Plutarch's Lives*, oprac. B. Scardigli, Oxford University Press, Oxford 1995, s. 265–312 (s. 312–318: „Postscript” [1994]); C. B. R. Pelling, *Plutarch's Adaptation of His Source Material*, JHS 100, 1980, s. 127–140, przedruk w: *Essays...*, s. 125–154; Hammond, op. cit., s. 151–157.

¹⁷⁷ Zob. F. Münzer, *Beiträge zur Quellenkritik der Naturgeschichte des Plinius*, Berlin 1897; J. F. Skydsgaard, *Varro the Scholar*, Munksgaard, Copenhagen 1968; J. Mejer, *Diogenes Laertius and His Hellenistic Background*, F. Steiner, Wiesbaden 1978 (Hermes Einzelschriften 40), s. 16–29.

¹⁷⁸ W. Burkert, *Philodems Arbeitstext zur Geschichte der Akademie. Zu Tiziano Dorandis Neu-edition des Academicorum Index*, ZPE 97, 1993, s. 87–94, zwł. s. 90.

¹⁷⁹ Tak Ziegler, op. cit., szp. 912: „die unmittelbare Einsichtnahme wegen seltenerer Nennung nicht so sicher ist, aber doch einige Wahrscheinlichkeit für sich hat”.

¹⁸⁰ P. Photiadès, *Les diatribes cyniques du papyrus de Genève 271, leurs traductions et élaborations successives*, MH 16, 1959, s. 117, przyp. 4 (*Anab.* VII 3, 6); Hamilton, *Plutarch...*, s. 180: „Arr.

wo o Onesikritosie jako źródle tego historyka. Część badaczy utrzymuje, że Dion z Prusy (ok. 40 – po 110) korzystał z dzieła Onesikritosa pisząc *Mowy o królestwie*, ale wydaje mi się, że nie są oni w stanie uzasadnić tej hipotezy w sposób przekonujący¹⁸¹. Brown przypuszczał, że wiele wiadomości z książki Onesikritosa zachowało się w pismach Filostratos i Eliana. Słusznie jednak zauważył, że nie potrafimy ustalić, co rzeczywiście pochodzi od Astypalajczyka¹⁸².

Bardzo oryginalne hipotezy wysunął John Moles¹⁸³, który utrzymuje, że Onesikritos był drugim po Teopompie pisarzem, który włączył ideały cyniczne do historiografii antycznej. Przyczynił się on również do powstania „the Onesicritan tradition”, którą spotykamy później w dziełach Diona i Plutarcha. Onesikritos jego zdaniem zapoczątkował „the general process of fudging a reconciliation between Cynicism and wordly power”¹⁸⁴. Przedstawiając siebie jako doradcę filozoficznego Aleksandra lub „court philosopher” miał wywrzeć wpływ na cynizującego Biona z Borysthenes (ok. 335 – przed 240/239), przebywającego przez pewien czas na dworze Antygona Gonatasa, władcy Macedonii w latach 277/276–240/239, oraz na kontakty Diona z cesarzem Trajanem (98–117). Wydaje mi się jednak, że te śmiałe hipotezy są oparte na bardzo kruchych podstawach. Po pierwsze, starałem się wyżej wykazać, że Onesikritos nie był filozofem cynicznym¹⁸⁵ i wcale nie miał zamiaru propagować poglądów cynicznych w dziele o Aleksandrze. Świadcstwo Diogenesa Laertiosa¹⁸⁶, które Moles uważa za wpływ „the Onesicritan tradition”, badacze już dawno wytlumaczyli przekonująco w zupełnie inny sposób¹⁸⁷. Po drugie, Moles posługuje się nieprecyzyjnym pojęciem „soft Cynicism”, zamazującym istotę filozofii cynickiej, i stosuje je do interpretacji zjawisk literackich i filozoficznych, które jedynie powierzchownie przypominają cynizm. Po trzecie, pojęcie „historiografia cynicka” jest niezbyt fortunnym tworem badaczy nowożytnych, podobnie zresztą jak „diatryba cynicka”¹⁸⁸. Gilbert Murray (1866–1957) chyba pierwszy nazwał Teo-

7, 2, 2–4, who almost certainly used Onesicritus”; Schwarz, op. cit., s. 194; Hammond, op. cit., s. 28 (zna Onesikritosa za pośrednictwem Aristobulosa); K. Karttunen, *India and the Hellenistic World*, Finnish Oriental Society, Helsinki 1997 (Studia Orientalia 83), s. 42: „probably never read him”; Hahn, op. cit., s. 43; Goulet-Cazé, *Onesikritos* (zob. wyżej, przyp. 2), szp. 1208: „eine der Quellen der ‚Anabasis‘ des Arrianos”; ead., *Onésicrite* (zob. wyżej, przyp. 8), s. 780. O źródłach Arriana zob. P. A. Stadter, *Arrian of Nicomedia*, University of North Carolina Press, Chapel Hill 1980, s. 66–88 (*Anabasis*), 124–132 (*Indica*); Hammond, op. cit., s. 189–311 (*Anabasis*).

¹⁸¹ Höistad, op. cit., s. 89–90 (porównuje *Or. II 77* z Onesicr. *F 17 a* i *F 36*), s. 93; B. Gatz, *Welthaler, goldene Zeit und sinnverwandte Vorstellungen*, G. Olms, Hildesheim 1967 (Spudasmata 16), s. 195–196; Moles, op. cit., s. 148; Overwien, op. cit., s. 373 (*Or. IV 1*).

¹⁸² Brown, op. cit., s. 124. Pearson, op. cit., s. 111, również sądził, że w pismach Eliana wiele pochodzi od Onesikritosa.

¹⁸³ Moles, op. cit., s. 147–149.

¹⁸⁴ Moles, op. cit., s. 148; Por. id., *The Cynics*, [w:] *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, oprac. Ch. Rowe, M. Schofield, Cambridge University Press, Cambridge 2000, s. 434: „being the first work to fuse Cynic philosophy with the ideology of world conquest”.

¹⁸⁵ Zob. s. 12–16.

¹⁸⁶ Diog. Laert. VI 75–76.

¹⁸⁷ Zob. wyżej, s. 13.

¹⁸⁸ Zob. Schwartz, *Ethik...* (zob. wyżej, przyp. 31), s. 142: „Der Begriff der ‚Kynischen Diatribe‘ existiert nur in den Gehirnen der modernen Gelehrten”; Kindstrand, *Bion...* (zob. wyżej, przyp.

pompa „the Cynic historian”, ale rzekomy wpływ cynizmu na tego historyka już dawno odrzuciło wielu badaczy¹⁸⁹. Wydaje mi się, że próba uczynienia z Onesikritosa wpływowego pisarza w starożytności przypomina postępowanie Karla Joëla (1864–1934), który starał się wykazać, że utwory Antystenesa wywarły wielki wpływ na literaturę grecką¹⁹⁰.

IV. PODSUMOWANIE

Nie wiemy, kiedy Onesikritos urodził się i umarł, a wszystkie proponowane daty są wynikiem spekulacji i nie dadzą się zweryfikować. Przyszedł on na świat prawdopodobnie na wyspie Astypalaja, natomiast miejscem narodzin nie może być wyspa Egina, ponieważ pochodził z niej jakiś inny Onesikritos, który z dwoma synami miał zostać uczniem Diogenesa z Synopy. Jedynym pewnym faktem w życiu Onesikritosa jest jego udział w wyprawie Aleksandra Wielkiego na Wschód, ale nie wiadomo, kiedy się do niej przyłączył. Pełnił on funkcję sternika okrętu królewskiego podczas żeglugi na rzekach Hydaspes i Indus oraz był archikybernetesem w wyprawie od Indusu do Eufratu. W Suzie król nagroził go złotym wieńcem. Po śmierci Aleksandra przebywał prawdopodobnie na dworze Lizymacha, władcy Tracji.

Onesikritos był autorem obszernego dzieła Πῶς Ἀλέξανδρος ἤχθη, które przedstawiało dzieje Aleksandra od jego dzieciństwa aż do śmierci. Trzeba przyznać, że nie potrafimy ustalić, kiedy się ono ukazało, a wszystkie proponowane daty mają charakter subiektywny. Zachowało się jedynie czterdzieści jeden fragmentów w pracach dziesięciu pisarzy. Właściwą ocenę dzieła utrudnia również to, że autorzy antyczni przekazali głównie wiadomości przyrodnicze i etnograficzne oraz geograficzne, natomiast mało jest faktów historycznych związanych z samą wyprawą Aleksandra. Onesikritos naśladował *Cyropedię* Ksenofonta i napisał enkomion Aleksandra. Astypalajczyk był więc autorem powieści historycznej, a nie dzieła historycznego o Aleksandrze. Wydaje się, że Onesikritos potrafił tak ściśle połączyć ze sobą rzeczywistość z fantazją, że nie można było łatwo oddzielić prawdy od fikcji. Opis osobliwości przyrodniczych Indii sprawił, że Onesikritos uchodził w starożytności za kłamcę, a Strabon nazwał go nawet τῶν παραδόξων ἀρχικυβερνήτης. Przypuszczam, że Astypalajczyk chciał osiągnąć trzy cele publikując swą książkę: a) ukazać Aleksandra jako króla-filozofa i krzewiciela kultury, b) sprawić przyjemność czytelnikom, którzy z zapartym tchem mieli śledzić wartką akcję i rozkoszować się opisami krajów położonych daleko na Wschodzie, c) podkreślić znaczenie własnej osoby w wyprawie jako zaufanego człowieka Aleksandra, który wysyłał go

36), s. 97: „Therefore the idea that there existed in antiquity an art of literature with the name διατριβή is a construction without any real foundation”.

¹⁸⁹ Zob. wyżej, przyp. 144 i 145.

¹⁹⁰ K. Joël, *Der echte und der xenophontische Sokrates*, t. I–II, 1–2, Berlin 1893–1901. Por. opinię Wilamowitza-Moellendorffa, op. cit., s. 131: „Einen Denker und Schriftsteller von besonderer Bedeutung aus ihm [scil. Antisthenes] zu machen ist eins der luftigsten Wahngelbde, die sich die Philologie des letzten Jahrhunderts geschaffen hat, rein aus blauen Dunste, denn das Altertum weiß nicht das mindeste davon [...]”.

w ważnych misjach (rozmowa z gimnosofistami) i powierzał mu bardzo odpowiedzialne stanowiska we flocie.

Wydaje mi się, że błędne jest twierdzenie, iż Onesikritos opierał się na jakimś konkretnym źródle. Przypuszczam, że znał on różne utwory (m.in. eposy Homera, dzieło Herodota i dialogi Platona), w których występowały motywy utopijne i tendencja do idealizacji ludów natury. Od Ktezjasza przejął konwencję przedstawiania Indii jako kraju pełnego cudów i niezwykłych zjawisk. Onesikritos zastosował również w swoim dziele teorię etnograficzną, która nakazywała autorom szukać związków przyczynowych różnych zjawisk. Idealizacja postaci Cyrusa Starszego w rozprawach Antystenesa i *Cyropedii* mogła go zainspirować do napisania powieści historycznej gloryfikującej Aleksandra.

Utwór zwrócił uwagę niektórych historyków Aleksandra. Na pewno znali go i czasem polemizowali z nim Nearchos, Aristobulos i Klejtarchos, na którym opierali się później autorzy tzw. Wulgaty, czyli Pompejusz Trogus i jego epitomator Justyn, Diodor i Kurcjusz Rufus. Być może znał go anonimowy pisarz grecki, autor *Ostatnich dni Aleksandra*, na którym oparł się później twórca *Epitoma Mettensis* (c. 87–123). Z dzieła Onesikritosa korzystali Megastenes, Euhemeros, Jambulos, może Eratosthenes, król Juba II i Strabon. Niektórzy badacze twierdzą, że było ono jednym ze źródeł Plutarcha, Arriana i Diona, ale nie wszyscy sądzą, że pisarze ci sami czytali utwór Onesikritosa. Nie wydaje mi się przekonujący pogląd, że był on przedstawicielem historiografii cynickiej i stworzył „the Onesicritan tradition”, którą spotykamy później w dziełach Diona i Plutarcha. Wątpię również, czy zapoczątkował on proces łączenia cynizmu z władzą światową.

ARGUMENTUM

E paucis testimoniis auctor deducere fide dignas notitias de Onesicrito scriptore Graeco eiusque opere conatur.